

A kutak építése és használata a moldvai magyaroknál

*Mondták a régi öregek: akkor lesz világvége,
ha majd minden háznál kút lesz.*
(Bács Mária, Frumósza, 2007)

Ennek a tanulmánynak a címe nem azt sugallja, hogy a Moldvában élő magyaroknak valamiféle sajátos kútépítési és kúthasználati szokásaik lennének, csupán annyit jelent, hogy a témát ennél az etnikai csoportnál vizsgáltam és tárgyalom. Mégpedig elég széles körben, szám szerint 21 településen: Butea, Csíkfalu, Diószén, Frumósza, Gorzafalva, Kelgyest, Külsőrekecsin, Lábnyik, Lészped, Magyarfalu, Nagypatak, Pokolpatak, Pusztina, Rotunda, Somoska, Szabófalva, Szerbek, Szitás, Szőlőhegy, Tatos, Trunk, Vizantea.

A hagyományos víznyerés és vízellátás különböző módjával és eszközeivel „önálló tanulmány keretében” a magyar néprajzi irodalomban viszonylag kevesen foglalkoztak. A magyar szakirodalmat viszonylag teljes körben UJVÁRY Zoltán (1996. 38.) tekintette át, amit kiegészített DÁM László (1997. 221.) újabb adatokat is tartalmazó összefoglalója.

Ujváry röviden áttekinti az európai néprajzi irodalom kúttípusokkal, vízhold és víztartó eszközeivel, vízszállítási módjaival foglalkozó közléseit, érdekes módon ezek között kiemelten szerepelnek a skandináv országok.

Még kevésbé feltárt a moldvai magyar népességű településeken található víznyerés, vízkivétel hagyományos módja. Gyakorlatilag egyetlen önálló dolgozat foglalkozik ezzel a témával, pontosabban annak egy kicsiny, marginális szeletével, a gorzafalvi sós kutakkal. (NAGY B. 1997. 190–194.) Ezen kívül csak a néprajztudós Kós Károly (KÓS–SZENTIMREI–NAGY 1981. 22.) írt néhány sort a Moldvában hagyományos utcai kutakról, valamint Ion H. CIOBOTARU (2003. 288.) tér ki a falubeli kutakra Bírófalva (Gherăești) monográfiájának a népi folklórkincsről szóló fejezetében. A kutakkal kapcsolatos hagyománnyal foglalkozó, elszórt utalásokkal találkozunk BEKE György (1988) Csángóföldön készült riportjaiban, DOMOKOS Pál Péter a moldvai magyarsággal foglalkozó könyvének többszöri kiadásaiban (1941, 1987), HEGEDŰS Lajos moldvai csángóktól közölt beszélgetéseiben (1952), PETRÁS Incze János Moldvából küldött „fele-

leteiben” (DOMOKOS 1979), GAZDA József riport-montázsában (1993), GAZDA László csángó „helytörténeti lexikonjaiban” (2009, 2010, 2011), továbbá LACZKÓ István és ERDŰS SZÁSZKA Péter önéletrajzaiban (1994). Ezekre az alkalmi közlésekre a maguk helyén még utalok.

A moldvai kutak a múltban

Az emberiség, így a részüket alkotó moldvai magyarok életében az idők kezdetétől rendkívül fontos volt a víz. Voltak idők, amikor ezt a vizet a természetes forrásokon kívül elsősorban az élővizekből szerezte meg a lakosság, ezért is települtek előszeretettel a folyó- vagy ezek híján a tavak partjaira. De mert ezek a vizek természetes módon – nagy esők, sárlavinák – is hajlamosak voltak a szennyeződésre, az emberek szívesebben használták a természetes-, majd a kiépített források vagy a különböző módon védett kutak vizét. Ezekben találták meg ugyanis, ha nem is az „élet vizét”, de az *élethez* nagyon is nélkülözhetetlen *vizet*.

Bizonyára nem véletlen, hogy a történelmi időkben dúló háborúk okozta szenvedések leírásában rendszerint nagy szerepet kaptak az élővizek eldugulásának, a kutak beomlásának, a malmokat hajtó vizek elszennyeződésének érzékletes leírása, elborzasztó megjelenítése, mint az élet feltételeinek hiányát jelképező pusztulás képe. A román szépirodalom kiemelkedő írójának a 15–16. századi állapotokat megelevenítő művében olvashatjuk, hogy a Botosan megyei Bahluion a malomárkok eldugultak, a malmok leálltak, [...] *A dögtől búzló kutak*, a szörnyű halált jelző keresztetek, a hajdani boldog lakóhelyek látványa [...] a véget nem érő dúlások meg háborúskodások áldásairól beszélt. (SADOVEANU 1966. 64.) Talán az sem véletlen: kelgyesti ismerőseim a kollektív gazdálkodás pusztításainak mértékét azzal érzékeltették, hogy a *Zángles kútyya jó kút volt, de a bírófalvi kollektív behányta döglött juhokkal*. Durvábban fogalmazott a lujzikalagori Horvát Péter, amikor a mezei kutakról úgy beszélt, hogy *volt komponás, volt horgas, jó vizük volt, de a kollektív mind belészart*.

Természetes módon a régmúlt időkben a szájhagyomány, vagy az írásos feljegyzések elsősorban azoknak a kutaknak az emlékét őrizték meg, amikhez valami csodás elem kapcsolódik. Ilyen volt egy Szeretvásáron lévő kolostorban működött „csodatevő” kút, ami már a római katolikus püspökség megalapítása előtti időkben, vagyis a 13. században, nem min-

dennapi szerephez jutott Moldva középkori történelmében. Bandinus Márk, a boldogtalan életű püspök számolt be róla a moldvai katolikusokról szóló jelentésében. Eszerint a kolostor fölött „még most is (ami az 1646-os esztendőt jelentette) bugyogó forrás van, amelyről – mint biztosan megtörtént dolgot – ezt a történetet beszélik. Egy leány Úrnapján a reggeli pirkadáskor a forráshoz ment, hogy vizet merítsen. A forrásban három vércseppet látott, melyek úgy úszkáltak a vízen, mint az olaj. A lány gyorsan a kolostorhoz ment, a lelki igazgató atyának elmondta az esetet, ahonnan aztán ünnepélyes körmenettel a forráshoz mentek, a vércseppeket zsebkendővel felfogták, s a templomba vitték. Ezt követően a forrásnál számos gyenge és beteg gyógyult meg, egyetlen beteg sem távozott megkönnyebbedés nélkül. Vakok visszakapták látásukat, sánták és bénák tagjaik épségét, a némák szólásukat, rühesek, poklosak, kelésesek megtisztultak. A katolikus hit ereje melletti eme csalhatatlan bizonyítékok hatására sok szakadár – vagyis görögkeleti valláson lévő – a római egyház kebelébe tért [...] ami némely istenteleneket azonban nem az üdvre indított, hanem haragra s veszedelemre, akik a fejedelmet rávették, hogy romboltassa le a szereti kolostort, [...] különben a szereti barátok szemfényvesztéseikkel és búbjosságaiikkal egész Moldvát a római pápa jármába hajtják. [...] annyi csodáról prédikálnak, hogy nemcsak a szász és a magyar nép, hanem az oláh is éppoly kegyelettel járul oda. [...] A könnyelmű, ostoba és kegyetlenségre hajló fejedelem haragra gyulladva, nemcsak a kolostorra támadt rá nagy zsarnoki dühében, hanem az egész katolikus népre. Miután a kolostort lerontatta s a szerzeteseket elűzte, minden [katolikus] templomot leromboltatott Moldvában.” „Az is megjegyzendő – folytatja a legenda –, hogy ámbár több ízben érték ágyúlövések a [szereti] kolostor templomát, falaiban kárt nem tehettek addig, amíg a csodás forrást trágyával és egyéb mocskosságokkal meg nem szentségtelenítették...”, ez után azonban „... a forrás minden betegséget gyógyító erejét elvesztette.” „Egy szakadár főnemes – folytatja Bandinus – a Szent Szűz születésének 1641-ik évében megpróbálta kitisztítani a forrást [...], a fenekén edényt találtak, mintha nemrég tették volna oda; s attól fogva a víz zavarosabban jön elő, mint azelőtt; a főnemes pedig hirtelen halállal múlt ki.” (DOMOKOS 1987. 410.)

Azért idéztem ilyen bőven a szereti katolikus kolostor melletti forráshoz fűződő hiedelmekből, mert a történet egyrészt jelképezi a vízforrás jelentőségét a moldvai katolikusok életében, másrészt pedig mert félezer

esztendő múltán hasonlóképpen folklorizálódott sorsa lett a Benedek Márton doktor trunki háza előtt lévő csodatévő kútnak, amire majd még majd visszatérek.

A kútak megnevezése

Kút szavunkat valamely török nyelvből vettük át, még a honfoglalás előtt, a moldvai magyarok tehát a Kárpát-medencéből vitték magukkal mai lakóhelyükre. De megtalálható a *qudugh* szó a különböző szibériai jellegű nyelvekben is (SzfSz). A *kút* szó magyar nyelvben jelentkező előfordulásai nyelvészeink közül Szabó T. Attila foglalkozott alaposabban, s megállapítja, hogy „A kút a maga külön nevét többnyire arról a személytől kapja, akinek valami köze volt a kúthoz. A kútnevek legnagyobb része személynévi eredetű, és rendszeren annak a területnek a birtokosával kapcsolatos, akinek területén lévő kútról van szó. [...] A személynévi eredetű kútneveken kívül egész sereg más szemlélet alapján keletkezett kútnév van. Aszerint, hogy milyen a kút vize, milyen környezetben, határrészen van, milyen célra használják, hogyan készült, hol fekszik stb., a helynévképződésnek sokféle esete lehetséges. A kútnevek legnagyobb része olyan jelzős összetétel, amelyben maga a kút köznév a jelzett tag.” (SZABÓ T. 1988. 201.)

Kilenc moldvai település saját gyűjtésű helynévanyagát áttekintve azt láthatjuk, hogy a kútnevek 56 %-a személynévekből képzett, mégpedig – SZABÓ T. Attila (1985. 75–115.) rendszerét követve – a következő megoszlásban:

Keresztnév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Nikuláj kútja* (Kelgyeszt), *Nyikoláj kútja* (Szerbek), *Petro kútja* (Kelgyeszt), *Vaszili kútja* (Diószén).

Vezetéknév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Balázs kútja* (Frumósza), *Baric kútja* (Onyest), *Bálint kútja* (Csíkfalu), *Bálint kútja* (Pusztina), *Bece kútja* (Pusztina), *Buzsor vályúja* (Lábnnyik), *Bucsak kútja* (Szitás), *Buláj kútja* (Bogdánfalva), *Buszmat kútja* (Szitás), *Buzsor kútja* (Magyarfalu), *Csauszé budéja* (Onyest), *Csibi kútja* (Magyarfalu), *Dávid kútja* (Magyarfalu), *Demse kútja* (Forrófalva), *Diák kútja* (Csíkfalu), *Dobos csorgója* (Bogdánfalva), *Duma csorgója* (Csíkfalu), *Dzsurdzsika kútja* (Magyarfalu), *Farcádi kútja* (Lujzikalagor), *Görög kútja* (Somoska), *Griván kútja* (Kelgyeszt), *Gyozsán kútja* (Magyarfalu), *Hadarók kútja* (Somoska), *Istenuk kútja* (Frumósza), *Kaus kútja* (Frumósza), *Kádár kútja* (Magyar-

falu), *Kléty kútja* (Pusztina), *Kodrátvi kútja* (Lábnyik), *Kozsokár kútja* (Lábnyik), *Krecuj kútja* (Frumósza), *Legedi kútja* (Csíkfalu, Klézse, Somoska), *Lohán kútja* (Külsőrekecsin), *Marijám kútja* (Bogdánfalva), *Móric kútja* (Pusztina), *Neznáj csorgója* (Onyest), *Páncél kútja* (Pusztina), *Pénzes kútja* (Szitás), *Preszekár kútja* (Diószén), *Siket kútja* (Csíkfalu), *Simó kútja* (Pusztina), *Szabó kútja* (Diószén), *Tála kútja* (Klészse), *Tomica csorgója* (Külsőrekecsin), *Zehere kútja* (Külsőrekecsin).

Vezetéknév + keresztnév + köznév + egysz. 3. szem birt. rag: *Amré György kútja* (Külsőrekecsin), *Ádám János csorgója* (Külsőrekecsin), *Balog György kútja* (Frumósza), *Bandi Mihály kútja* (Magyarfalu), *Bácsu János csorgója* (Frumósza), *Benedek János kútja* (Diószén), *Bilibók Anti kútja* (Léziped), *Bíró György kútja* (Frumósza), *Bíró Józsi kútja* (Magyarfalu), *Bőr György kútja* (Bogdánfalva), *Budó György kútja* (Magyarfalu), *Burlák Józsi kútja* (Frumósza), *Cikó Andris kútja* (Magyarfalu), *Csere Józsi kútja* (Pusztina), *Csernát Kosztantin kútja* (Klészse), *Csurár János csorgója* (Külsőrekecsin), *Deák Gyurka kútja* (Diószeg), *Fejér Márton csorgója* (Külsőrekecsin), *Fülöp Anti kútja* (Pusztina), *Grigor Vaszi csusznevája* (Frumósza), *Jakab Istány kútja* (Léziped), *Józsijózi kútja* (Frumósza), *Kati Anti kútja* (Léziped), *Katyi Mihály kútja* (Klészse), *Kicsi Pityi kútja* (Magyarfalu), *Kosz György kútja* (Frumósza), *Kozán Józsi kútja* (Bogdánfalva), *Kozsokár István kútja* (Magyarfalu), *Lackó Péter kútja* (Pusztina), *Magyori Estány kútja* (Somoska), *Márton János kútja* (Kelgyeszt), *Molotás Péter kútja* (Klészse), *Pál Józi kútja* (Bogdánfalva), *Sándor Mihály kútja* (Klészse), *Sándor Péter kútja* (Klészse), *Sánta Antal kútja* (Frumósza), *Szabó Márton csorgója* (Külsőrekecsin), *Szabó Péter kútja* (Újfalva [Szőlőhegynél]), *Szarka János csorgója* (Külsőrekecsin), *Tót István kútja* (Léziped), *Vajda Antal kútja* (Klészse), *Vas Pista kútja* (Bohána), *Zsuzsa György csorgója* (Magyarfalu).

Vezetéknév + keresztnév+ kicsinyítőképző + köznév+ egysz. 3. szem. birt. rag: *Antal Jánoska kútja* (Szőlőhegy), *Feri Mihályka kutacskája* (Onyest), *Tamás Józsi kútja* (Pusztina).

Kettős vezetéknév + keresztnév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Ádám Pista Józsi kútja* (Lábnyik), *Balog Ferenc Józsi kútja* (Frumósza), *Berta Péter István kútja* (Léziped), *Korda Péter István kútja* (Frumósza), *Koszferec István kútja* (Frumósza).

Kettős vezetéknév + keresztnév + k (többes) jel+köznév + egysz. birt. rag: *Szőcs György Jánosék kútja* (Pusztina).

Keresztnév + kicsinyítőképző + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Gyurkacska kútkája* (Diószeg)

Vezetéknév + -né képző + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Ciklósne kútja* (Magyarfalu).

Vezetéknév + keresztnév + -né + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Bogdán Istvánné kútja* (Magyarfalu), *Bogdán Mihályné kútja* (Magyarfalu), *Furujás Istvánné kútja* (Magyarfalu).

Szentek neve + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Szent Antal kútja* (Frumósza)

Foglalkozás v. méltóságnév + -né + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Vajdáné kútja* (Terebes).

Kereszt- v. vezetéknév + köznév + tbsz. 3. szem. birt. rag: *Csókán kútjai* (Szitás).

Vezetéknév + k (tbsz.)-jel + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Pisták kútja* (Somoska).

A személynévből (is) képzett kútnevek túlnyomó része a *vezeték és/vagy keresztnév + a kút szó egyes vagy többes szám 3. személyű birtokos* esetének sémája szerint keletkezett. Bár moldvai helynévgyűjtésem a teljesség szempontjából korántsem mérhető Szabó T. Attila térben és időben egyaránt jóval kiterjedtebb kalotaszegi anyagához, kétségtelen, hogy a moldvai kútnevek tekintetében is a jelzős összetételű személynévi helynévadás tekinthető a legáltalánosabb helynévadási módnak.

A moldvai kútnevek kisebbik fele (46 %) a kút helyére, készítőjének vagy a kúthely tulajdonosának nemzetiségére, foglalkozására, a kút jellegére, anyagára, vizének minőségére, valamint egyéb tényezőkre vonatkozik. Ezeknek százalékos megoszlása a következő.

A kút helye szerint 25 %, úgymint *Arinószai csorgó* (Lábnyik), *Bécs kútja* (Lábnyik), *Bikkbeli kút* (Klézse, Somoska), *Bikkesi kút* (Klézse), *Cserkutak* (Frumósza), *Csigási kút* (Klézse), *Csigáskút* (Somoska), *Csorgó a valea fejiben* (Frumósza), *Fabrikai csorgó* (Gorzafalva), *Fűrész csorgó* (Gorzafalva), *Hertenesti kutak* (Diószeg), *Iskolánál lévő csorgó* (Külsőrekecsin), *Izlázi forrás* (Magyarfalu), *Jészki csorgó* (Külsőrekecsin), *Kenderesi csorgó* (Onyest), *Keresztfánál lévő kút* (Szitás), *Littyek kútja* (Pusztina), *Lunkai forrás* (Onyest), *Patyul oldali nagy forrás* (Klézse), *Plostyina kútja* (Gorzafalva), *Somosgorci kút* (Külsőrekecsin), *Temetői forrás* (Onyest), *Templomi kút* (Klézse).

A kút jellege szerint 22 %, úgymint *Forrás* (Lábnyik), *Kutacska* (Onyest), *Kutak gödre* (Forrófalva), *Kutaknál* (Külsőrekecsin), *Csorgó* (Bogdánfalva, Klézse, Lábnyik, Pusztina, Somoska), *Nagycsorgó* (Lábnyik), *Budé* (Magyarfalú), *Fedeles budé* (Onyest), *Puté* (Szerbek).

A kútvíz tulajdonsága szerint 20 %, úgymint *Borvíz* (Külsőrekecsin), *Büdös víz* (Klézse), *Hideg források* (Külsőrekecsin, Klézse, Somoska), *Hidegkút* (Klézse, Lészped, Somoska), *Kettős hidegforrás* (Somoska), *Rezescsorgó* (Klézse, Külsőrekecsin).

Foglalkozásra utaló kútnév 8 %, úgymint *Csobán kút* (Kelgyest), *Deák kútja* (Klézse, Lészped, Somoska), *Eszkumpiás forrás* (Onyest), *Harangozó kútja* (Magyarfalú), *Mokán kútja* (Magyarfalú), *Pap kútja* (Lészped, Pusztina), *Primár csorgója* (Lészped), *Tolvajok kútja* (Bogdánfalva, Külsőrekecsin).

A kút anyaga 4 %, úgymint *Cserép csorgó* (Diószeg), *Köveskút* (Lábnyik). Népnévből lett kútnév 3 %, úgymint *Görög kút* (Frumósza), *Magyarok kútja* (Frumósza), *Oláhkút* (Kelgyest).

Egyéb nevek 18 %, úgymint *Degett kutak* (Pusztina), *Diós kút* (Külsőrekecsin, Somoska), *Egykút* (Magyarfalú), *Gyimpész budé* (Onyest), *Hamzik kútja* (Klézse), *Háromkutak* (Diószeg), *Ikrek forrása* (Onyest), *Kicsike kút* (Kelgyest), *Kiskút* (Frumósza), *Ördögök gáttjik* (Magyarfalú), *Rátyér kútja* (Lészped), *Zácsasztan kútja* (Kelgyeszt), *Zánges kút* (Kelgyeszt).

Ez a kétszázvalahány kútnév, ami kilenc moldvai csángó településről állt össze, aligha alkalmas messzemenő következtetések levonására a moldvai kutak magyar névadási szokásaira vonatkozóan. De arra azért igen, hogy megállapíthassuk: ennek a kilenc településnek a mintegy 200 kútjának neve a magyar helynévadási szokások rendszere szerint született meg, és csak igen ritkán találunk köztük idegen nyelvből való kútnevet.

A kút becsülete

Közös kútból meríthetett akárki, ha megszomjazott. Csuprot is kötöttek a kávájához. „Belebámulok – írja egy klézsei kútról Beke György lírai hangulatában. Mohos kövek körben egymás fölött, mint egy öreg fa égvýrúí. Vajon mikor áshatták ezt a kutat? A kutak egyidősek a falukkal, hiszen az ember egyetlen napig sem bírná ki víz nélkül, szomjan. Bámulom a

mohos köveket, de hiába, közönyösek, hidegek, nem adják ki titkukat. Ők ismerik egyedül ennek a falunak a teljes történelmét. A kutak vizet adnak, azt jó szívvvel, minden mást azonban magukba zárnak, mélyen sejtelmesen. A kutak a legnagyobb titoktartók a világon.” (BEKE 1988c. 39.)

A csángó falvak határát a Jóisten megáldotta forrásokkal és kutakkal. Az emberek régen nagy jelentőségűnek tartották a forrást és a kutakat, Isten áldásának tekintették, ha valaki a darabján forrást kapott. Megtisztelte, becsülte és tisztán tartotta. Volt mindig odakészítve egy *csipor*, amit nem kellett leláncolni, az mindig ott volt, senkinek sem jutott eszébe, hogy elvigye. Megtisztelték azokat is, akik időről időre részt vettek a kút tisztításában. Az egyik szőlőhegyi kút betonkáváján a következő szöveg olvasható: *Onoare celăţenilor care-au participat în mod deosebit la construcţia acestei fintîni în anul 1986* [Tisztelet azon polgároknak, akik példásan részt vettek e kút megtisztításában].

A kutakat a kerítés mentén, az úthoz minél közelebb ásták, s ellátták a szükséges kellékekkel, hogy akárki ihasson. Akkor is szabad járása van a kutakhoz mindenkinek, ha veszekedés törne ki a szomszédok között, mert a kúttól való eltiltás bűnnek számít. Ehhez kötődik az az – egész Moldova területén elterjedt – mondás, hogy: „minél több kutat ásat valaki a saját költségén, annál több bűnétől szabadul meg”. A Bírőfalvával szomszédos Barticeştből ismeretes is erről egy népdal (CIOBOTARU, I. H. 2003. 285.):

„Măi bărbate, măi om bun,
Fă fintîna lîngă drum,
Sî beie şî bun şî rău,
C-aşa o vrut Dumnezău”
(Énekelte Farcaş P. Elisabeta, 91 éves, 2000-ben)

Magyarra fordítva:

Hej, te derék férfiember!
Ássad kutad az út mellé.
Itassad a jót s a rosszat,
Amint Isten rendelé.

Kútásáskor nem lehet akárhol vizet kapni. *A kút helyének megkeresése az mesterség* – mondták Külsőrekecsinben. Élt ott egy olyan ember, aki

meg tudta keresni a forrást, Benke Márton volt a neve, s *magyaróágakval* kereste a vizet. *Hol ő mondta, ott volt a víz. Mert az a játék, az mozgott. Ő tutta, hogyan kell használni.*

Diószénban úgy mondták, hogy nem mindenhol van egyforma mélyen a víz. *El kell érni a víz terit, a Szeret vize terit. Mikor elérted a víz terit, akkor nem lehet, hogy ne kapj vizet. Más helyt, a hegyen, ott meg kell kapd a forrást, a hegyi forrást. S ha nem kaptad meg az egyik helyt, megkaptad máshol. Volt, hogy 2-3 helyt is kellett ásni, más megkapta elsőre. Mikor előbbször csináltam a kutat – emlékezett Füstös Pál (sz. 1948) – elsőre megkaptam, az azt hiszem, hegyi forrás volt, 7-8 méter mélyen volt a víz, s elszáradt. A másodiknál 9 méterre kaptam vizet, ez immá nem száradt el. Átmentem a márnán, azon a kéken, kékfőd.*

Hogy hová ássák a kutat, azt csak a mesterek tudták. Az ember, ha kutat akar csinálni, akkor meggondolta, hogy *ne, itt a házam, s oda csánom, a kutat, legyen közelebb* – emlékezett a Frumószán élő Bece József. Az északi csángóknál, mint Kelgyesten, már korábban is voltak olyan *szpecialistok*, akik *hosztak vesszőt, de acélból, hod lássza meg, hul ásszák ki a kutat. Sz ahol van víz, ott hajlik, rezeg az az acélvessző. Hul nem, ott nem. Itt nálunk nem még kutasszák, még kapsz vizet. De Korhánban pacil a kút 28 metrut. Mikor gyermek voltam, nem voltak ilyen szpecialisztok, mégis kaptak vizet.* Előfordultak persze véletlen esetek, mint például Külsőrekecsinben, amikor Kotyor Mihálynál *új villanypóznákat tettek be azok a dolgozók... két métert kellett beássák, hogy oda tegyék be. S azoknak itt a víz folyt. Mikor megláttam: jaj, én itt kutat csinállok.*

Máshol, például Magyarfaluban, a kút helyét úgy keresték, hogy megfúrták a földet. Az 1919-ben született Gyurka Mihály így emlékezett: *Volt egy nagy fúró, 10 cm vastag, úgy csinálták a ferárok. Mikor megfúrták, s vizet értek, már vizes volt a föld, akkor elhatták úgy, s reggelig ha megtőtt, akkor ott volt a forrás, s kezdték ásni. Más helyt befúrtak három métert, négyet, s ha száraz volt, akkor nem még fúrták tovább. Ez az 1930-as években így ment.* Amikor Domokos Pál Péter 1929-ben, Valén felől az erdőn át Gajcsánára érkezett, örömmel jegyezte föl, hogy *„hosszú, 6 órás út után sötét erdőből bújunk elő, s kútásó emberekkel találkoztunk, akik kimondhatatlan öröömre magyarul beszélgettek. Szeben és tisztábban ejtették a magyar szót, mint bárhol, ahol addig jártam.”* (DOMOKOS 1941. 207.) Akkor tehát Gajcsána magyarfalusi részén *ásták*, és nem – vagy legalábbis nem csak – *fúrták*.

Amikor valahol kutat akartak ásni, rendszerint megnézték, hogy a szomszédnál hol van a kút, s az milyen mély. Aztán úgy kezdték az ásást, s olyan mélyre számítottak. De, mint Pusztinában mondták, egyik kút sem olyan, mint a másik, még egy településen belül sem. Pusztinában például vannak magasabb helyek, ahol kankóval tudják kivenni a vizet, sokkal lejjebb fekvő falurészekben pedig csak 20-25 méteres kerek kútból.

Szabófalván – emlékezett Erdős Szászka Péter – *nem kapuzik mindenhol víz. Sok ászat, épített kutat, be ásztak 28-30 métert, s nem kapott vizet, s így betötötte, mert az helybe nincs forás víz. Nem érnek vizet, érnek kút, sz ásszák a kutat, ásszák, sz akkor jön a víz a kűn. Sz akkor lásszák, melyik partyáról jó. Mekkadják eleistyén, az jó Móduából, az a víz a Módua. Ha van huma, az jó a Szeretből. Ha nem kapja meg, hogy jó a Móduából, kell még ássza, hogy érjen le a Szerethez. Szeret alantabb van, mint a Módua.* Vagyis a Szeret földalatti vízrendszere mélyebben található, mint a Moldvái.

Kútásás, kútépítés

Amikor hozzáfogtak a kútásáshoz, először kimérték kereken, s úgy kezdték el, ahogyan a kertben ás az ember. Általában 80–120 cm átmérővel kezdték ásni a kutat, mintegy négyzetméternyi területen, s úgy igazították, hogy a tervezett belvilágnál 20–40 cm-el nagyobb legyen.

A kútásáshoz kurtanyelű lapátot (*hellész*) használtak. Ha kemény volt a föld, akkor *kázma* nevű keskeny kapát alkalmaztak, ennek eredeti rendeltetése tulajdonképpen az erdőirtások alkalmával használatos irtókapa volt. Ez a trapéz alakú kapavas átlagosan 18 és 8 cm széles, 17 cm magas volt. De ahol *esztenkás*, vagyis köves a talaj, oda kellett a csákány, amit román szóval *tîrnăcop*nak neveznek.

Először könnyű ásni a földet, de aztán egyre nehezebb. Ilyenkor lépcsőzetesen ásták és másfél méterenként dobták ki a földet. Ha mélyebbre értek, akkor egy vödörbe, üstbe rakták a földet, amit három lábra szerelt csiga segítségével húztak ki. Arra is ügyeltek, hogy a készülő kút fala függőleges legyen. Ezért Diószénben – és bizonyára máshol is – *köttek egy nehezséget egy mazdagra, és azzal mérték, hogy egyenes legyen a fal.* A kútásáshoz szükséges anyagokat és eszközöket, alkatrészeket az „amatőr”

kútásás esetében *az emberek igazítják a fábrikából*, vagyis alkalomadtán a munkahelyükről csenik el az alkatrészeket.

Ha 3 méternél mélyebben jártak a készülő kútban, akkor már föllálitották a *kecskét*, ami három felül összekötött gerendát jelentett, amire fölszereltek egy csigát, keresztbe fektettek egy gerendát s úgy húzták fel kötéllel, *keménykötéllel* vagy lánccal a földdel megtöltött *geleátát* (vödöröt) vagy *üstöt*. Ilyenkor már 4-5 ember dolgozott, s amelyik legalul ásott, azt rendszeresen váltották. A kiásott földet, ha arravaló volt, elhasználták *sikálásra*.

Kútásáshoz oda tesznek egy *kecskét* vagy egy gerendát s egy hosszú láncot, s azzal húzzák ki a földet. Nagypatakon: „Rakja meg odabé földdel a *geleátát*, húzzák ki ketten, még vetik be, s mikor elérik a vizet, még mennek egy-két méterrel *lőtőre*, aztán fogják rakni ki. Négy fát összeszegeznek négy *kócra*, s úgy.” (GAZDA J. 1993a. 195.) Buteában *csubarra*l (kútveder) emelik ki a földet.

Pusztinában úgy tartják, hogy kútásáshoz öt ember kell. *Kettő hajcsa, egy meg elveszi a csebet mikor feljött a szággyára. Kettő kell fogja a kezével. A negyedik, ahogy letötik, egy lapáttal hányja kissé arrább, az ötödik benn van a kútban.* Két-három nap, egy hét alatt befejezték, attól függően, hogy milyen mélyre készült. Kiásták a kutat, aztán kirakták kővel. Alul tettek fát: *gizgyele*, a négy fáját összekötötték szépen, s azon jött be a víz. A *gizgyele* tetejére kerültek a kövek, felül, ha fából volt, olyan volt, mint a *gizgyele*, ha betonból, akkor *tub*. Ha fából, akkor gerezdbe rakták. Alul is cserefából volt, s nem rothadt el a vízben. A kutakat egyenesen ásták, edényekbe – vödörbe, üstökbe – rakták a földet, húzták ki kötéllel. Ennek nem volt külön mestere, akárki meg tudta csinálni. Ha omlós volt a föld, tettek oda deszkát s megtámasztották. Vizanteán is egyenesen ássák a kutat. A földet tekerővel, s cseberrel szedték ki. Mikor leérnek a vízhez, akkor teszik be a kalácsot, s kezdik kibélelni. Volt ember, aki ásta a kutat, de még az 1990-es évek közepén meghalt. Az addig ásta, amíg forrást nem kapott, aztán faragott kövekkel kibélelte. A *kalácsot árinfából* készítette.

Külsőrekecsinben 5-6 méteres kutat az emberek is raktak, de mélyebbet csak mester vállalt. Volt annak való ember a faluban, aki máshova nem ment kutat ásni. Régebben, az 1970-es években *ezer frankot* kellett fizetni egy kút kiásásért, most már [1993] 2500 lej. Hozzáfogtak ásóval, cseberrel, rossz vájlinggal. *Tekerővel, láncval húzták ki, régen is. Csántak egy kereket, s keménykötéllel húzták ki. Mikor a vízhez értek, akkor még*

mentek lefelé és merték ki a vizet, amíg megkapták az igaz vizet. Szaporán kellett merni, mert ázott bé a föld. Kelltt tepelődni gyorsan, s tettek bé köveket, hogy fogja bé a földet. A vízbe tettek doszkát, kalácsot, s arra rakták a köveket.

Frumószában is volt olyan mester, aki csak kútásással foglalkozott. Az 1990-es években még mindig volt, de már inkább csak takarította a kutakat. Deák Józsi volt a neve, de csak úgy mondták *Bakszamár*, az ásott kutat. S még volt egy román, de az beteges volt. *Ez a Bakszamár másfelé is ásott kutakat, járt bé az oláhok felé es. Amikor ásták, akkor tettek egy csebert, s csináltak egy ojant, amivel hajtották ki a földet. S akkor tettek kondért fából, s az oldalához köveket. A Bakszamár ásta lapáttal, helléccel, tette bele abba a kondérba, csöbörkébe, s egy a martján hajtott ki, tőtötte ki a földet.*

Kelgyesten is vannak meszterek, akik ássák a kutat. *Ott ássák, ahol az ember akarja. Nem kell próbálni, mindenütt kapódik víz. Kijelölték – így vagy úgy – a helyet, akkor hívtak embereket. Fél nap alatt kiásták. – emlékezett Bulaj Péter.*

Szabófalván is volt mestere a kútújásnak. *Kerekeskén vájja, sze vájja, vájja rendeskére, gyüti ki a földet, kalderusba, csípi ki, s az emberek húzzák ki.*

Trunkban 1994-ben halt meg a kútásó ember. Ezért újabban Diószénből hívnak kútásó specialistát, ha szükség van rá – mondta Róka Mihályné. Somoskán még az ezredfordulón is dolgozott kútásó, Csíkfaluba is onnan szokták áthívni.

A mezei kutak úgy készültek, hogy összeálltak az emberek, akiknek ott volt a földjük: *Gyertek – mondták Diószénben – csináljunk egy kutat, mert nincs honnan hordjuk a vizet. Aztán ásták lapáttal, hörléccel. Ahol omlott a föld, ott kertelték ki, vesszővel, deszkával. S haladtak lefelé, meddig vizet értek. Aztán merték ki a vizet, csináltak kalácsot, s fogták rakni. A kalácsot cserfából készítették. Arra tették rá a követ, mikor rakták a kút falát. Patakkövet használtak, lapos köveket gyűjtöttek, s ha volt, még megfagragták. A víz 1 méter magasan állt a kútban, de volt úgy is, hogy ásták a kutat, s nem kaptak vizet, de mentek bele a hummába [homok], s addig ásták, míg kaptak. Trunkban, ahogy Róka Mihályné elmondta, mikor kútásáskor kijelölték a kút helyit, tettek három fát így ide egyet, sze ide egyet, sz közepibe is, sz a zutan húzták fel gelejátával. Egy ember volt odabé, tőtötte, húszták ki, még tőtötte, még húszták ki. Mikor leértek, s fojni fogott*

a víz, addig merték, míg maradt tiszta víz. A kút aljára tettek tubakot, vagy kirakták kőből. A követ a Szeretből hozták, vagy a patakoktól. Akik tartottak a kúthoz, azok mind ott voltak a kútásásnál. A kiásott föld, ha jó volt, használták síkálni, ha nem, vitték le a vízhez.

A kútásás mindig közösségi munkával, gyakorlatilag kalákával valósult meg. Mint Trunkban mondták, *akik tartottak a kúthoz – vagyis, akik majd abból merítik a vizüket – azok mind ott voltak a kútásásnál*, noha érdemben egyszerre csak 4-6 ember kellett a munkához. Persze váltották egymást, hiszen azon a szinten szinte mindenki értett ehhez a mesterséghez. A kútásás időtartama változó volt, függött a talajtól és a kút mélységétől. Külsőrekecsinben köves talajon, egy 8 méter mély kutat négy napig ástak, egy 4 méterrel két nap alatt készültek el. Szabófalván, ahol 15-20 méterese a kutak *egy-egy kutat maj' egy hétig ásznak, sze még egy hiét, amíg kirakják.*

Mikor elérték a vizet, akkor még ástak tovább. Úgy tartották, hogy a forrástól amennyit megy lefelé az ember, annyi vize lesz a kútban. Általában egy-másfél méteres vízre törekedtek, mert ha nem elég mély, akkor szárazságkor kifogy a víz. *Minél mélyebb, annál jobb – mondták Diószénban. Szabófalván – de más helyeken is – merik továbbra is a kalderussal, s húzzák ki, hogy lássák, megkapta. Haggyák, hogy limpezelőggyék le, sze gusztoľják meg meg a vizet. Isznak rakijut, pálinkát, tisztelődnek, sánnak pitánt, gyűlnek meg, büsülik meg, tisztelik meg a kutat.* Rotundán, amikor a régiek kalákában építették a kutakat, az a beszéd járta, hogy nincs annyi víz a kútban, amennyi bort és pálinkát megittak a kútépítő munkások.

Kútépítés, kútrombolás

Amikor megkapták a vizet, akkor behelyezték a már előre elkészített *kút-kalácsot* vagy *talpat*.

Kelgyesten hallottam, hogy a kút *talpa* olykor vesszőből is készülhetett, mégpedig *rikita*-nak mondott fűz vesszőből. De általánosan fából állították össze a kút fenekére való *kalácsot*. Négy darab fát összeróttak vagy összeszegeztek *négy kócsra*, s beeresztik a vízbe. Aztán arra kezdik rakni a köveket, a kút belését. Ezzel sietni kell, mert ha nem, könnyen beomlik. Ezt a *kalácsot* többnyire *cserefából*, vagyis tölgyből készítik, mert az – tartják Nagypatakon – „ezer évig ott ül a vízben, s nem rothad el. Mászmódú fa eltelik, de a

cserefa nem.” (GAZDA J. 1993a. 194.) Máshol, Magyarfaluban hallottam, egy ötvenéves kútról, ami összeomlott, kiszedték a köveket, s felhasználták más kút béleléséhez. *S akkor mekkaptuk a kalácsot nyersen, ahogy betették vót. Nem korhadt.* Az északi csángó falvak népe (Jugán, Kelgyest, Szabófalva) ezt a kalácsot a kút *talpának*, románul – mint Rotundán – *tălpoinak* nevezi, de Diószénban említették még *gizgyirének* is, ahogy az észak-moldvai románok is nevezik. Ez a *talpat* vagy *kalácsot* négyszögre összerótt – újabban szögezett – 15 x 20 cm átmérőjű tölgyfa, esetleg *szálken* gerendából készítik, miközben ássák a kutat. Különösen homokos helyeken a kisebb kutak fenekére patakköveket tesznek, hogy ne zavarodjék fel a víz.

A kút bélelése

Külsőrekecsinben – s bizonyára máshol is – régebben voltak olyan kutak, amiket nem béleltek semmivel, mert a föld elég jól tartott s nem volt rá szükség. A kút bélelése hagyományosan kőből, elsősorban patakkőből készült. Mint Kelgyesten mondták *hamarább sánják vala bolovánból, rakják vala ki kereken.* Lentről kezdik természetesen, s úgy haladnak fölfelé. *Megkereste a megfelelő követ, kám laposat, s rakta kereken, mint a fecske a fészket* – mondta a frumószai Bece József. Általában úgy rakták, hogy 2-3 sor kő maradt a vízben. Ahol volt *pataki kő*, ott azokból válogatták a jó, kútba valókat. Elsősorban a lapos köveket keresték, mert azokat úgyesen egymáshoz lehetett illeszteni.

Ahol nem tudtak patakkövet gyűjteni, ott valamelyik közeli kőbányából szállítottak *kútbavaló követ*. Diószénban például inkább a Kőhegy bányájából hozták az úgynevezett *hegyi követ*, kutak és pincék bélelése céljából, mert a *szereti kő* igen apró. De ez a *hegyi kő* is meglehetősen gyöngye, nem tart sokáig. Többször gondot jelentett, hogy helyben vagy a közelben nem találtak megfelelő követ a kút béleléséhez. A Románvásár fölött lévő Buteába például kénytelenek voltak, hogy a mintegy 70 km-re lévő Costeștiből hozzák a követ, vagy legalábbis onnan is hozták.

A bányászott követ többnyire meg kell faragni, hogy a kutat bélelhessék vele. A kövek közé nem tettek semmit, igyekeztek úgy megfaragni, hogy találjanak egymáshoz. Pusztinában arra is emlékeztek, hogy egy jó gazda a Tázlóból gyűjtött köveket is megfaragtatta a kútjához. *Laposforma kő kellett, rományokat fogattam abba az időbe. Minden metruba kellett majd*

két szeker kő. De még ott a Tázlónál megválogatták, s jóelőre odavitték a kúthoz. Mincsak innen a Tázlóból, de faragott vót. Lajtorján állt az, aki rakta a kút falát. Kelgyesten a Moldvából hozták a köveket. Úgy tartották a lapos és a hosszú kő jó a kútba. Külsőrekecsini gyakorlat szerint a kővel való kút kirakásnál mindig a kő vastagabb része kerül a víz felé, hogy ne tudjon összemenni, *besuvadni*. Az alulról fölfelé rakott köveket Rotundán egy kb. 5 kg-os kalapáccsal verik be a kút falába.

Buteában, ahol elég mély kutakat kellett készíteni, mert a Szeret magasabb teraszán épült a falu, úgy tartották, hogy 4-5 szekér kő kell egy átlagos mélységű kúthoz. A kút készítésénél a kővel való kirakás igényli a több időt. *Mert annak a mesternek – mondták Külsőrekecsinben – úgy kell rakja azokat a köveket, hogy 60-70 esztendőt is kitarson.*

Megoszlanak a vélemények atekintetben, hogy mikortól kezdte fölváltani a kutak kövekkel való bélelését a betongyűrű. A Kelgyesten megkérdezettek az 1940-es évek végére tették a betongyűrűvel való kútbélelés kezdetének időpontját, azzal a megjegyzéssel, hogy kezdetben csak a vagyonosabbak bélelték betonnal a kútjukat, *a szegínnek nem vala parája, az kúvel rakta ki.* A szomszédos Szabófalván az 1980-as évek elejére emlékeztek, mint a Moldva-szerre román szóval, *tubnak* nevezett betongyűrű alkalmazásának kezdetére. Ezen az időhatáron belől aztán számos időpont előfordult: Diószénben úgy mondták, hogy az 1960-es évektől, Magyarfaluban úgy, hogy 1970-től *jött be a ciminttub.*

A kutak ásásakor általában nem történt beomlás miatti súlyosabb baleset, legalábbis akikkel beszélgettem, nem emlékeztek ilyesmire. Ha látták, hogy az ásott kút fala hajlamos az omlásra, vesszőből fontak sövénykertet, s azzal, meg karókkal támasztották meg a kút oldalát. Ilyenkor kövekkel is kirakták ideiglenesen, ami később benne maradt az oldalban. Trunkon Róka Mihályné úgy emlékezett, hogy kútásás közben valakinél egyszer beomlott a fal, de nem esett baj. Kivetették a beomlott földet, s folytatták az ásást. De ha már két-háromszor beomlott, akkor újat kezdtek egyebütt. Így tettek Rotundán is 1995-ben, amikor az egyik embernél összeomlott az 5 méteres, homokos földben ásott kút. Másik helyen kezdett új kutat, és szűk *tubokkal* rakta ki. A pusztinai Barta István (Bosztán) büszkén mesélte, hogy 12 méterre ment le a kútjának ásásakor, semmit sem tett az oldalához, s nem omlott be. Amíg nem érnek le a vízhez, mondta, addig nem omlik, csak ott lehet baj, mert ott fövényes.

Pusztinában az 1926-ban született Erős Ferenc elmondta a lányánál ásatott kút készítésének történetét. *Kitrászáltuk, fogadtam egy embert, aki benne dolgozott, egy olyan jó, dolgos embert. Szépen ásni kezdte, lement olyan két metruig, akkor kellett tegyünk két ágast, s a kettő között nyújtva egy. Kormája volt, s azzal hajtottuk ki azt a földet. Egyik ebbe a felibe, a másik abba..., reakötöttünk egy csebret, megköttük jól. Az ember ásta, rakta meg a csebret, mi húsztuk ki, még eresztettük vissza.... szaporátlan dolog, tuggya-e? Egy nap nem végeztük el a zegészet. Két nap durálta, amíg végig lementünk. Mikor hozzákezdtünk, meg voltak csinálva a tubok cimintből. S akkor látta az ember, hogy mekkora a tub, s még egy ekkorával [arasznyí] nagyobbra vájta, hogy térjen jól belé. Akkor ástuk, ástuk, s mikor leértünk három metruba, csak szivárogni kezdett a vízforrás. No, akkor az ember azt mondja: tuggyátok, ha lemegyünk még két metrut, a víz eddig jó fel, ahol most kezdett folyni. Úgy es volt. Aztán lementünk még két metrut, minél alább, tyár annál nagyobb lett a sár, s akkor nem tudtunk tovább menni, mert a forrás úgy jött, úgy sietett bé kereken. Tehát öt metruig lementünk, kitakarítottuk a talpáig, s akkor eresztettük bele a tubot. A talpára tettünk négy nagy követ, s arra a tubot szépen beléeresztettük. De kellett sietni, mert sülyedett, s jött fel a víz. De mikor beléeresztettük, akkor nem volt többet semmi baj. Még egyet eresztettünk a tetejére, megtöltöttük földvel kereken jól a hátánál. Megvertük jól, s aztán nyugodtan dolgoztunk, mert fennébb már nem omlott.*

A betongyűrűk elterjedésével háttérbe szorult a kútkalács használata, gyakran már el is hagyták, négy nagyobb kőre nehezedő, esetleg kisebbre öntött és lyukakkal ellátott tub vette át a szerepét, amit a lábukkal jó erősen benyomtak a földbe. A pusztinai Kaszáp István a következőképpen mondta el a betongyűrűvel való kútbélelés módját: *Kell egy olyan jó mesterember, hogy üsmeri, műves ember, hogy nem fél a kútba. A tuboknak ötezer lej volt darabja, falubeli csinálta, ott az udvaron. Vittünk neki cimintet, balásztrut, mindent vittünk, s minden nap kicsinált egy tubot. Tipárban csinálták a tubot. Reggel megcsinálta, elhagyta 24 órát, másnap vette le a tipért, s tette másra, s így minden nap készen lett egy. A tubot is azzal a válval eresztették. Megkötötte az ember kantárban háromfelé, hogy se így se úgy horgosan, hanem ereszkedjék belé egyenesen. Az utolsó, a legfelső tubot úgy öntötték, hogy legyen hol kivegye a keldárt. A legislegutójján tettük azt. S annyi vize van most a lányomnak...!*

Amikor készen lettek a kúttal, akkor kimerték belőle az összes vizet s kitakarították, s mosták le az oldalait. A külsőrekecsini Kotyor Mihály elmondása szerint az ő kútjából ilyen takarításkor 200 vödör vizet húztak ki.

A moldvai magyar nyelvterületen a fedetlen – vízkivételkor nyitott – kutak *grádicsának* (kávájának) négyféle változatát különböztethetjük meg. Legrégiesebbnek tűnik a vékonyabb-vastagabb gerendákból szorosabban-gyérebben *összerótt* szerkezetű kútkáva. A gerendák szorossága – vagyis a köztük lévő rések nagysága – elsősorban megmunkáltságukon múlik. Ezek a kútkávák, különösen ha az idő már többé-kevésbé eljárt fölöttük, meglehetősen rusztikusnak tűnnek (KÓS 1981. 23. 9. és 10. rajz.), noha sokszor csak néhány évtizedesek, de a vízkivétellel járó rendszeres locsolás miatt meglehetősen hamar elkorhadnak. Ilyen készítésű volt az általam vizsgált kutak mintegy 12,4 %-a. Valamivel kevesebb (9,4 %) a hasonlóképpen fából való, de nem rovással összeillesztett, hanem összezsögelt deszkából készült kútkáva. Az ezredforduló táján általam számba vett kutak csaknem négyötöde betonból készült, mégpedig a felük az egész kút bélést jelentő kútgyűrűk folytatásaként, másik felük pedig úgy, hogy a kővel kirakott kutak fölé betonból öntötték a kávat.

A kútkáva betonból készítése során lehetőség nyílik arra is, hogy ügyes módszerrel vízköntő helyet alakítsanak ki a káva belső oldalán (1. kép).

A kutak halála

Az eddigiekben a kutak létesítéséről, vagyis a születésükről esett szó, illő immár, hogy a halálukról is megemlékezzünk. Mert mint minden ember által létrehozott építménynek, a kutaknak is megvan a sajátos sorsuk, életük, ami a „születéstől a halálig” tart. Sőt – akárcsak nekünk, embereknek –, a haláluk után is él az emlékük.

A Romániában Ceaușescu nevével fémjelzett vészorszakkal együtt érkezett kollektívizálás a moldvai kutak körében is elvégezte a maga pusztítását. Elsősorban a mezőkön, vagyis a szántóföldeken lévő kutakat ítélte halálra a kollektív gazdálkodás. Nem mintha attól kezdve nem lett volna rájuk szükség, hanem abból a megfontolásból, pontosabban *megfontolatlanságból*, hogy akadályozzák a „nagyüzemi gazdálkodást”. Hiszen ha csak a kutak akadályozták volna! Ám a gépesítés, a szakértelem, a területrendezés, a gazdasági koncepció és még egy sor tényező hiánya nem „aka-

dályozta”, csupán a szerencsétlen kutak voltak a „fejlődés” útjában. Be is hányták, be is dózerolták jelentős részüket, vagy lassú elhalásra ítéltettek, mivel a műtrágyák és a növényvédő szerek miatt a vizük elmergeződött, aztán a rendeltetésszerű használat hiánya miatt elszennyeződött. A mezőkön dolgozó emberek pedig hordhatták magukkal az ivóvizet, vagy járhattak a messze eső kutakhoz. Például a Románvásártól északra eső Rotunda már csak románul beszélő csángó lakói több mint húsz ásott, kővel kirakott bélésű, elpusztított kútjukat búsulták, mikor 1997-ben arra jártam.

Sok kút halálát földrengések okozták, de inkább a kővel kibélelt, régebben ásott kutakét. *Vultak földingászok, sz e kutak omlottak bé* – mondták Kelgyesztén, de a moldvai földmozgások központi helyének számító Vránca közelében lévő Magyarfaluban is földrengéskor omlott be a régi, kővel bélelt kutak egy része.

A kutak fajtái

A néprajzi szakirodalom szerint a kutak – vagyis a mesterséges víznyerő helyek – jelentősége aztán nőtt meg, miután a folyószabályozásokat követően megszűntek azok a természetes víznyerési lehetőségek, amik korábban ki tudták elégíteni az állatok és az emberek ivóvízszükségletét. Dám László írja a Nagy Sárrét hagyományos népi építészetéről, hogy akkoriban egy-egy településen csak egy, vagy legföljebb néhány mesterségesen kialakított kút volt használatban – rendszerint a falu szélén –, s az tökéletesen kielégítette a falu ivásra, főzésre szolgáló víz iránti szükségletét. Itatásra, mosásra az úgynevezett *kotukutakat*, *gödörkutakat* használták (DÁM 1975. 147.). A Zempléni hegyvidék forrásaival és kútjaival kapcsolatosan UJVÁRY Zoltán is megemlíti (1996. 40.), hogy a vízben aránylag gazdag területen a falvak határában lévő bővízű források az emberek és az iga-vonó állatok szükségletét teljesen kielégítik. A faluban pedig egy-egy kút bőségesen ellátta az utcarészt ivóvízzel.

Erdőbeli, mezei források, gyalogkutak, göbekutak

Hasonlóképpen Moldvában is sokáig rendszeresen ittak az emberek a patakok vizéből. Az erdőbeli és a mezei forrásokat is mindenki használhatta, ezeket nem építették, de időről-időre megtisztították. Diószénben, amióta

megvan az erőmű tava, a gát külső oldalán is fakadtak „források”, ezekből is ittak, mert – mint mondják – legalább 10 méteres földön jött át a víz.

A legkezdetlegesebb megoldás, amikor semmiféle formában nem építenek a kútforrás köré védőfalat, csupán a forrás mellé helyezett ivócsiprocška mutatja, hogy itt nem egyszerű természeti képződményről van szó, hanem, emberek által számon tartott, használt, időről időre megtisztított kútforrásról. Máshol egyszerűen körülkerítették egy hevenyészett korláttal a *mezei kutat*, hogy a vigyázatlan ember vagy állat bele ne poty-tyanjon. Ahol könnyen hozzá tudtak férni a patakkőhöz, ott azzal rakják ki a *mezei forrásokat* (2. kép), máshol inkább a fát helyezték előtérbe. Az égetéses erdőirtással (perzselés) keletkezett, s neve is innen eredő (Pírjol) településen található egy olyan, a föld szintjében lévő forrás, amit deszkával kerítették és fedtek le. (3. kép) Ezt a fával kiépített kutat a mára szinte teljesen elrománosodott településen *facutnak*, azaz *fakútnak* nevezik. Vannak aztán olyan források, amiket csak azért mondanak *’kút’-nak*, mert betonból készült kútgyűrűbe foglalták, s benne föld felszínével csaknem azonos magasságban van a víz. Ilyenek általában a különböző sós kutak: a Pustina közelében lévő Baszesten, Klézsén, Frumószán, és bizonyára más helyeken is. Az ilyen „kútból” könnyen kapják a vizet, ezeket *merítős kutaknak* nevezik, s hogy a sokszor étkezési célokra is használt sós víz ne piszkolódjon, különösen lejtős területeken valamilyen védőtetőt emelnek fölé. A könnyebb merítés érdekében a foglaló kútgyűrűnek gyakran kitörik az oldalát.

Frumószában, a hegyek alatt kézzel merítettek a mezei kutakból, amikor a környékén dolgoztak. Ezekhez a *gyalogkutakhoz* nem kellett *kompona*, nem kellett semmi, *mertél s jó volt*. Nem voltak mély kutak, legfeljebb *egy metru s fél*. *Ahol látták, hogy foly ki a víz a földből, s keletkezik egy kicsi vízeség, ottan megcserkálták, s ha folyt, akkor csináltak egy kutat*. A *gyalogkutakból* kannával, kondérral vették ki a vizet, de haza nem vitték, csak úgy vettek inni, mikor ott dolgoztak. A *gyalogkutakat* az emberek ásták, kinek ott volt a helye a közelben. *Ezek régi kutak, van tán ezer esztendő is (!). Kankós bottal vették ki a vizet belőle. A merítő edény ott ült mindig a kútnál, máskor ment az ember az ő fazakjával. De öröké volt odakötve egy kanna vagy mi, hogy legyen mivel merítsen aki odajő*. Ilyen sok van a határban.

Ilyen kiépítetlen *gyalogforrás* volt sok ideje a szabófalvi határban lévő *Források*, amiket csak az utóbbi fél évszázadban foglaltak betonkeretek

közé. „Állandóan bugyogó forrásai vannak, melyek közül az egyik éppen a templom mellett soha meg nem szűnő folyással jó és egészséges vizet bugyogtat” – írja Bandinus püspök a 17. század derekán készült feljegyzéseiben. (DOMOKOS 1941. 461.) Tehát már 1646-ban *bugyogott* a Forrászok vize, a falu korábbi helyén, a közelben lévő templom – ma *Miszécke* helynév – mellett.

Később több helyen fémcsövet építettek a természetes források vize számára, ezeket magyarul *csorgónak*, románul *csusnyevának* nevezik.

Néhány helyen olyan kezdetleges kutakat készítettek, ahová lépcsőfokokon kellett lemenni, s ott meríthettek vizet. Diószénben például, ahol a mezőkön veteményes kerteket létesítettek a Szeret közelében, a víznyerő kutakhoz 3-4 lépcsőfokon lehetett a vízhez menni. *Az ember lépett egyet-kettőt, s merítette a vizet. Nem még használt kankót, csak egy vedret, amivel merített. Ott lehetett ilyet csinálni, ahol a víz a föld színétől nem volt egy méternél mélyebben. Legfeljebb négy lépcsőfok volt, onnan merítette a vizet, s öntözte a káposztát, vagy más veteményt.* Az ilyen kút nem volt kövel kirakva, csak ki volt ásva. Magyarfaluban is voltak ilyen *göbék, göbekutak*, nem volt nagyon mély, legfeljebb 2-3 méter.

Köpüs kút, bugyin, budó

Köpüs kutaknak nevezik azokat a többé-kevésbé „kiépített” forrásokat, amelyekre belül kivájt tőkét, fatörzset tettek, abban jött fel a víz, s abból kézzel meríthettek. Az ilyen típusú kutakat Moldvában sokféle néven neveztek.

Kelgyesten *budzina* volt a nevük. *Vultak ujan vén tókekovásak, kivájtuk kereken, nem még öntöttük betonból, tettük be oda, sze utána jött ki a víz, szípen tisztult le, sze azután ment a zember sz iutt.* Főleg Bírófálván voltak gyakoriak a határban ezek a *bugyinok*. S ahogy jött ki a víz, az emberek tettek *tubakot*, verték a földbe. Régebben, a beton előtt volt vasból, hamarabb volt fából, de az hamar elromlik. A már román nyelvű Rotundán *budajnak* (budái) nevezték a köpüs kutakat, s kőből rakták ki.

Trunkon a hegy alatt, az *Egreszbe* vannak *bugyinok*. Nagy fából készültek, fából volt a karimájuk, a kalácsuk. A vizet *egy kannacskával* kézzel merítették, de később kiöntötték *bitonval*.

Vizanteán a nem sós forrásokra *budujokat* csináltak: kiásták, kapával kivájták, s mikor meggyűlt benne a víz, akkor csorgott ki. Aztán kövel, vagy

fával kirakták. Nagyon jó, hideg víz jött belőle, például a *Bokor komorája* nevű helyen olyan hideg forrás van, hogy a *nyakad¹ kezd fájni tőle*.

Szításon *tubok* vannak betéve a csorgóforrásokra, s annak azt mondják: *budé*. Régen ezek fából voltak, s kézzel lehetett meríteni üvegbe. Ha viszi a tehenet a mezőre, viszi a vödört is, avval merít, s abból iszik a tehén. Onyesten az ilyen forrás neve *budó*, Szerbeken pedig *puté*nak mondják a forráskutat, ami fából készült, cserefa rönkből.

A 19. században a középén kivájt fatörzseket, a felszíni források, kutak falainak megerősítésére szolgáló kútbödönöket a Szabófalvától északnyugatra eső Muncelul de Sus-ban állították elő, s onnan szállították és árusították a falvakban. (LAHOVARI 1902. V. 461.)

A kankós kút (köteles, láncos)

Lényegüket tekintve a merítős kutakhoz hasonló elv szerint működnek az úgynevezett *kankós kutak*, azzal az eltéréssel, hogy ezeknek egy-két méterrel mélyebben van a vizük, ezért egy kampós segédeszközzel, a *kankó*-val merítik meg a vödört, illetve emelik ki a vizet (4. és 5. kép.). Ezeket a *kankók* rendszerint természetesen nőtt, alkalmas faágakból lesznek, de előfordul, hogy *szirmából* alakítják ki. Csak a kankó ült ott, a vedret, amivel hordták a vizet, vitték magukkal, máskor *kötélvel* vagy *láncval* merítették. Kézzel húzták fel, de most már nincsen ilyen, vagy nagyon ritka. Frumósán, a Tázló árterének szélén, a víztől kb. 20 méterre, patakkővel rakták ki, ennél kb. 1,80 m mélyen van a víz színe. A kút merítője másfél méteres. Kelgyesten volt olyan, hogy egy bottal merítették, ez a bot állandóan ott volt, s ha valaki jött, merített vele.

Édesapám *élettyiben* is olyan kút volt, közel volt a víz, legföljebb 2 méterre, annak a *gardánya* nem volt cimintből, hanem fából – emlékezett a pusztainai Kaszáp István. A Román fölötti Rotundán az ilyen sekély kutakból úgy vették ki a vizet, hogy egy bot végére egy dobozkát (újabbán konzervdobozt) erősítettek, s azzal merítették. Régebben fából készítették és *cupiță*nak nevezték. Szabófalván a faluban nincsenek kankós kutak, mert mélyen van a víz. Csak a lejtőn, a *Forrászoknál* volt olyan kút, hogy bottal meríthették ki a vizet.

¹ értsd: torkod

Trunkban egyáltalában nincsenek *kankós* kutak, itt is mélyen van a víz. Meg is jegyezte Róka Mihályné, hogy amikor Csíkfaluban jártak, ott látott életében először *kankós kutat*. De az ottaniak úgy megtanulták a kankóval való vízmerítést, hogy még éjszaka, sötétben is tudtak meríteni. Tatrosvásáron hasonlóképpen közel a felszínhez a víz, s *kankósfával* merítették meg a vedret, ott ezt *kézbeli kútnak* nevezték.

A komponás kút

Ahol olyan mélyen volt a víz, hogy kézzel, de még *kankóval* sem tudtak belőle meríteni, ott mélyebbre ástak, és különféle (*komponás-*, *csigás-* vagy *kerekes*) emelő szerkezetek segítségével vették ki a vizet. Ahol mélyebben van a víz, ott *kerekes-* vagy *csigáskutat* csináltak, ahol pedig magasabban, ott *komponásat*. De idővel is változtak az alkalmazott vízkiemelő kúttípusok. Általános vélekedés szerint régebben szinte mindenhol *komponásak* voltak a kutak, de aztán idővel *elvesztek*, s elterjedtek a *csigások* és a *kerekések*.

Régen minden kút komponás volt – mondták Trunkban. *Komponás kút régen volt, de most nincsen, rothadott el a kopona, inkább kerekésre alakították* – vélekedtek Frumószán. *Komponás kutak voltak régebben, de most csak egy van a faluvégén* – hallottam Csíkfaluban. *1945 előtt csak komponás kút volt a faluban, kerekes nem* – mondta a diószéni Benke Jánosné 1997-ben –, *de most már a kerekes kút lett több*. Ennek a váltásnak nyilvánvalóan voltak objektív és szubjektív vagy legalábbis nehezebben indokolható okai. A talajban lévő víz mélysége ugyanis nyilván nem változott olyan mértékben, ami indokolta volna egy-egy településen belül a kerekes kutakra való áttérést. Többen is megemlítették, hogy a *kerekes kúttal* könnyebb vizet húzni, mint *komponással*. Füstös Pál is úgy vélekedett Diószénban, hogy *komponással* nehezebb húzni, vagy legalábbis nehezebb üresen lenyomni a vödröt.

Hogy ezen „racionális okok” mellett az értékrend változásában gyökerező, „divatból” fakadó szemléletbeli módosulások is jelentős mértékben érvényesültek, azt jelzi, hogy a komponás kutakat elsősorban a településen belül lévő víznyerő helyek esetében váltották föl a kerekések. A mezőn lévőek még jó ideig megmaradtak *komponásnak*, bár bizonyos mértékben itt is érvényesülhetett az ésszerűség, hiszen a települések inkább magasabb helyekre épültek, ahol a kutak vizét többnyire mélyebbről kellett fölhú-

ni. Így volt ez Buteától Pusztináig és Vizanteáig, de azért idővel a mezei komponás kutak is „megkerekesedtek” – ha egyáltalában megmaradtak –, Frumószán például úgy érzékeltették 1995-ben az e téren mutatkozó „hala-dást”, „korszerűsödést”, hogy *immár a mezőn is kerekesek a kutak*.

A gémeskutakat a moldvai magyar nyelvterületen a román *'compănă'* (mérleg) kölcsönszóval *komponás kútnak*, románul pedig *'fintînă cu compănă'*-nak nevezik. A témával való foglalkozás során fölmerült bennem a kérdés, hogy vajon miért mondják a moldvai magyarok a románból véve, komponás-kútnak a gémeskutat? Hiszen a *Szótörténeti Tár* szerint Erdélyben már a 16. században használták, de legalábbis ismerték a *gémeskút* megnevezést. Igaz, hogy néhány helyen a 18. század végén és a 19. század elején a 'kompanás' kút megnevezést is följegyezték, de ezek a települések inkább Belső Erdélyben (Hunyad, Kolozs, Alsó-Fehér megyében), oláh vagy oláhval vegyes lakosságú helyek voltak – legalábbis a 19. század végi *Helységnévtár* szerint (JEKELFALUSSY 1898.). Ezzel szemben a *'gémeskút'* megnevezés a 17–19. században feltehetően Erdélyszerte használatos volt erre a kúttípusra, bár a *Magyar Néprajzi Atlasz* 279. térképlapján is több 'komponás' és 'kompona' megnevezés található ezen a tájon. Azon gondolkodtam, hogy vajon a korábban, majd a 18. század végén Moldvába menekült székelyek miért nem vitték magukkal ennek a kútformának a 'gémes' nevét, miért vették át a román 'komponás'-t. Továbbá hogy azok a Madéfalváról menekült székelyek, akik még a 18. század végén föltelepültek Moldvából Bukovinába, miért cserélték föl a 'gémes' nevet a 'komponás'-ra. A *Csángó Nyelvjárási Atlaszban* sajnos nincsen *gémeskúttal* foglalkozó térképlap, de minden általam elérhető, moldvai magyar szószedetben – ha egyáltalában szerepel a gémeskút, az – mind 'komponás'-ként fordul elő.

Péntek János nyelvészprofesszor szerint azonban az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* nem bizonyítja feltétlenül, hogy valamely „szót az erdélyiek használták volna”. Témánk esetében – írta kétségeimre válaszoló levelében – lehetséges, hogy a „leltározók nem erdélyiek voltak, vagy a már akkor alakuló írásbeliségben ezt [mármint a 'gémes kutat'] tartották irodalmi, hivatalosnak a *komponás kúttal* szemben.” Nem beszélve arról, hogy a román jobbágy vallomását lejegyző magyar írnok a „*komponást*” *gémésnek* írhatta. Péntek János szerint tehát „a SzT. alapján nem cáfolható, hogy a gémeskút általánosan elterjedt erdélyi neve a *komponás kút* volt, és így az sem valószínű, hogy a székelyek (vagy bárki más Erdélyből)

a *gémeskút* nevet vitte volna magával Moldvába.” – Péntek János levélbeli tájékoztatása, amit ezen a helyen is megköszönök.

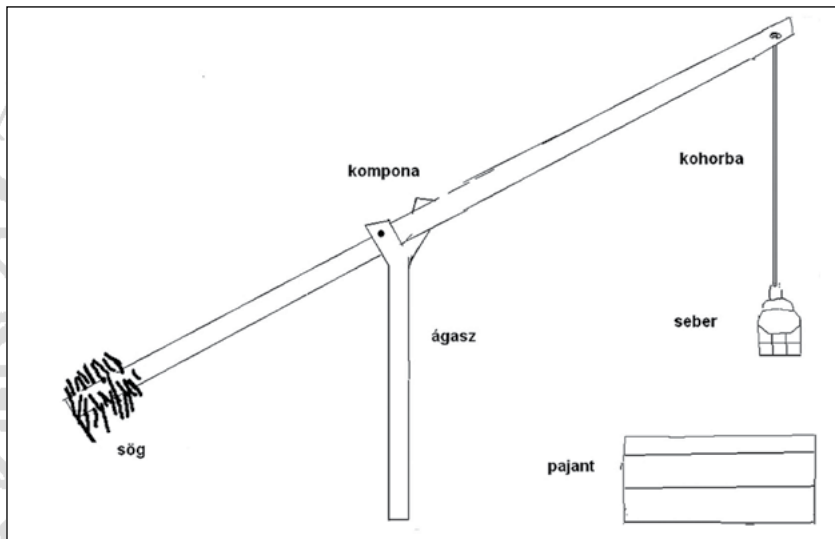
A 'kútgém' értelemben használatos '*kumpëna*' szót MÁRTON Gyula (1972. 386.) román kölcsönszónak tekinti, és a következő összetételekben hivatkozik rá: *komponás kút* (Pusztina, Onyest), *kumpénás kut* (Klézse, Magyarfalu), *kumpanás kut* (Magyarfalu), *kumpénász kút* (Bogdánfalva), *kumpénász kut* (Ploszkucény, Szabófalva). A román nyelv értelmező szótára (DEX) szerint a szó a szlávból került a románba.

A moldvai kutak vízemelő szerkezetei közül kétségtelenül a *komponás* a leghagyományosabb, ami aztán a 20. század második felében gyorsan kiment a divatból. A csángó falvak 1950-es években, vagy ez után született nemzedéke már csak elvétve találkozott használatban lévő komponás kúttal, részeinek megnevezését pedig jószerivel hiába is kérdeznénk tőlük.

A komponás kút részeinek megnevezései

Település	ágas	kompona	rúd	hosszabító	nehézség	vödör	kútkáva
Szabófalva	ágasz	kompona	kohorba	..	sög	seber	pájant
Kelgyest	ágasz	kompona	kohorba	..	sög	vider, seber	pajant
Bogdánfalva	ágasz	kumpona	rúd	..	nehesség	tszeber	
Diószén	oszlop	kompona	rúd	..	nehesség	keldár, cseber	gizgyele
Pusztina	ágas	kompona	rúd	sikojesó	..	keldár	gárdina
Trunk	ágas	kompona	rúd
Magyarfalu	ágas	kompona	rúd
Csíkfalva	ágas	kompona	rúd	geljája	kalács
Frumósza	ágas, kútláb	kompona	rúd	kondér	ráma
Külsőrekecsin	ágas	kumpona	rúd	cseber	kútkalács
Tatros	ágas	víz húzó	vízmerítő	cseber	kútdeszka
Klézse	ágas	kumpona	rúd	..	súly	cseber	kalács

Pedig néhány emberöltővel ezelőtt, vagyis a 20. század közepéig, Moldvában gyakorlatilag mindenhol – Jugántól Vizanteáig – komponás kutakkal húzták a vizet. Talán csak Szabófalván és néhány hasonló fekvésű északi csángó településen, ahol 20-25 méter mélyen van a kutak vize, bizonytalanok a megkérdezettek abban, hogy 50-60 esztendeje is kerekesebb kutakat használtak-e, mint manapság, vagy pedig akkor netán sekélyebbek lehettek a kutak, magasabban volt a talajban a víz.

Komponász kút Szabófalván

A szabófalvi születésű Lakatos Demeter népköltő verseiben is szerepel – elvéve – a *komponász*, vagy *kumpanász kút*:

„Kumpanász kút áll a lútünd
míg néhány,
mint virágvál a hajába
egy nogy lány.” (LAKATOS 2003. 334.)

Ám egy másik versében a komponás kútra vonatkozó sorok már inkább csak a rím kedvéért irattak:

„Hacászand már inekelve
lyányak jönnek faluba,
cinigél a kumpunász-kút
majdnem minden kapuba.” (LAKATOS 2003. 537.)

A megkérdezett szabófalviak szerint a *lütűn* voltak *kompána* kutak, amelyeken volt cseber megkötve, hogy azt senki el ne lopja. Egy ilyen *kompána* most is megvan a *lütűn* – emlékezett Szászka Péter 1994-ban –, Kalagar bácsi kútyja, ott csak 9-10 méter benne a víz, de jó hideg vize van. Ez a „lütű” Szabófalvától keletre, a Szeret valamikori magas partján lévő ’lejtő’, amit a folyó évszázadok során egyre nyugatabbra tolt. A meredek folyómart tövében fakadnak a *Források*, s errefelé található az itt említett, viszonylag sekély vizű *komponász* kút.

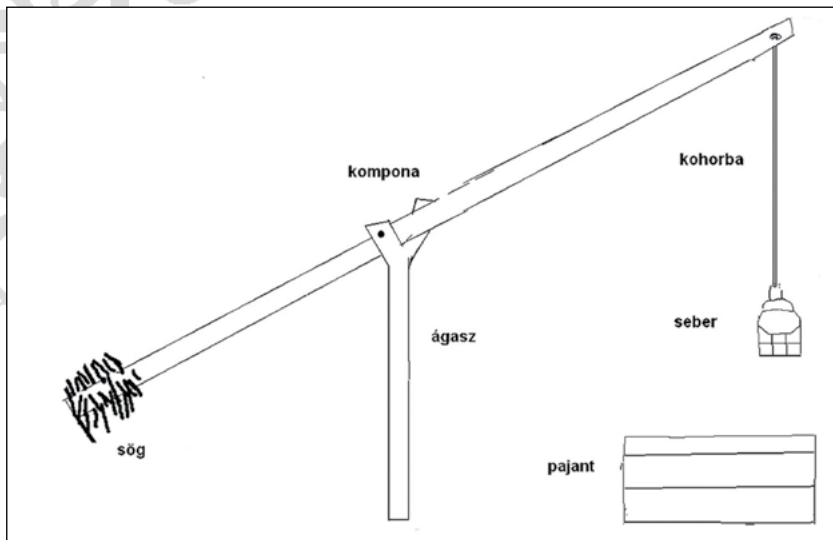
A magyarok által lakott moldvai részekben ma már egyre ritkábban található komponás kutak közös jellemzője a villás *ágas*, ami szinte mindenhol természetes képződmény, mesterséges toldással kialakított ágvilálával nem is találkoztam. Legföljebb az öregedő kútágások villáját kötik össze egy-egy rászegezett deszkadarabbal, hogy az megtartsa a korhadó favillát. Az ágast átlagosan másfél-két méterre ássák be a földbe, de ahol laza a talaj, ott az oszlop tövéhez fonott kasból vagy deszkákból kertelt kőhalommal rögzítik az ágast (6. kép). Szükség esetén három támasztékkal is megerősítik az ágast. A komponás kutak kávján (*garád*) általában nincsen a víz kiöntésére szolgáló hely, a felhúzott vízzel teli vödört a kávan áttemelve öntik a földre, esetleg a káva melletti megemelt padra helyezett vízhordó *vödörbe*, ami már legalább ötven esztendeje átvette a vízhordó *kártya* szerepét (7. kép). Elvétve találkoztam a komponás kútból a vizet vályúba vezető csővel.

A komponás kút részeinek megnevezéseiben elég nagy a változatosság, amint azt a mellékelt táblázat mutatja. A kút legszilárdabb része az erősen földbeásott *ágas* vagy *ágasz*, csak elvétve nevezik *oszlopnak* (Diószén) vagy *kútlábnak* (Frumósza). Általában *cserefából*, *serefából* készítették, ugyanúgy, mint a még egységesebben megnevezett *komponát*, amit csak egyetlen helyen, Tatroszon neveztek „vízhúzóznak” – ami persze lehet a valódi név ismeretének hiányában feltalált megnevezés. A gémeskút ostorának neve Moldvában általánosan *rúd*, az északi csángóknál (Kelgyest, Szabófalva) *kohorba*, ami a román ’*cocioarbă*’ (=rúd) csángósodott alakja. A kút *komponájának* a *rúddal* ellentétes oldalán lévő „ellensúlynak” a neve

az északi falvakban *sög*, néhány helyen, mint Bogdánfalván *nehesszék*, Diószénban *nehesség*; Klézsén *súly*, ami azonban valószínűleg nem autentikus kifejezés.

A kút hagyományosan fából készült *kávájára* különböző kifejezéseket használnak. Kelgyesten és Szabófalván *pajant* a neve, ami a románból átvett kölcsönzó, és favázás épületfalat jelent; Csíkfaluban, Klézsén és Külsőrekecsinben *kútkalács*nak mondják, akárcsak a kút fenekén, a vízben lévő, fából összerótt faszerkezetet, amire fölrajkák a kút bélelésére szolgáló köveket. Ezt a kútkávát Diószénban – román szóval – *gizgyelének* (ghizdele), Pusztinában *gardinának* (gardină) is nevezik, és – akárcsak máshol a kútkáváról – itt is megfogalmazzák a – ha csak áttételesen is, de – ártó tevékenységet végző emberre, hogy *nem a kútba szarik, hanem a gardinájára*. Frumószában egyedi módon – valószínűleg ötletszerűen – *rámának*, Tatroson pedig *kútdeszának* nevezte a kávát a megkérdezett személy.

A vizet a kútból kiemelő eszköznek többféle neve ismeretes. A legtöbb helyen *csebernek*, *sebernek*, *tszebernek*, esetleg *keldárnak* (Diószén, Pusztina), *kondérnak* (Frumósza), *geljátának* (Csíkfalu) nevezett 'veder' a kútban *ült*, s abból öntötték ki a felhúzott vizet. Csak a *kankós* kutaknál volt szokás, hogy a kúthoz vitt vederben húzták föl a vizet. Említésre méltó, hogy

Komponás kút Pusztinán

amikor Domokos Pál Péter 1932-ben az Anna-napi búcsú alkalmával Lészpeden járt, amikor az őket szekeresről befogadó Simon Ferenc Józsefnétől kért egy vedret, hogy a lovacskáját megittassa, Ilona néni azt mondta: „A veder a kútban van, mi keldárból iszunk.” (HALÁSZ 2014. 221.)

Nem tudjuk, hogy a komponás kutak mikortól vették át a különböző egyszerűbb, kiépített vagy kiépítetlen vízforrások helyét, s lettek Moldvában a vízkiemelés általánosan elterjedt formái. Mindenesetre a 20. század utolsó harmadában a csángó falvakban általánosan úgy emlékeztek vissza rájuk, hogy „régén”, vagyis a század közepe táján a kutak, elsősorban a közkutak zöme *komponás* volt. A változás később elsősorban abban mutatkozott, hogy falubeli kutak kezdtek átalakulni. Ez a folyamat a *Magyar Néprajzi Atlasz* 276. térképlapjának (BARABÁS 1987.) tanúsága szerint a 20. század első harmadában egyértelműen abban a szakaszban volt, hogy a moldvai magyar nyelvterület északabbi, Bákó fölötti részén (Szabófalva, Balusest, Lészped) már akkor inkább a „hengeres kút”, míg ettől délre (Bogdánfalva, Külsőrekecsin, Tatros, Magyarfalu, Ploszkucén) a komponás kút volt elterjedtebb. Tanulságos továbbá, hogy a 18. század végén Moldvából Bukovinába költözött székelyek körében a 19. század elején ugyanúgy a *komponás*nak nevezett gémeskút volt elterjedve, mint ami általában a Székelyföldre is jellemző volt.

Nehéz eldönteni, hogy vajon a célszerűség vagy inkább a divatosság szorította ki a moldvai csángó területekről a *komponás kutakat*, de kétségtelen, hogy az 1980-as évektől az ezredfordulóig tartó időszakban a településekről szinte teljesen eltűntek és átadták a helyüket a *hengeres kutak*nak. A megkérdezettek többféleképpen magyarázták ennek a folyamatnak a kiváltó okait. Szerepel ezek között a korszerűbb kútásási módszerek elterjedése, aminek eredményeképpen mélyebbre tudtak ásni a víz után. Aztán hivatkoztak a *komponáshoz* és az ágashoz szükséges erős cserefák hiányára, továbbá arra, hogy az utcai közkutak helyett egyre több egyéni kút készült az emberek *élettyin* – vagyis az udvaron –, ahol a *komponák* több helyet foglaltak volna – mint a kerekések.

Hengeres kutak

Adataim szerint már az 1940-es években voltak a moldvai magyar nyelvterületen *kerekes* – amit talán helyesebb *hengeres*nek nevezni – kutak, de az 1970-es évektől különösen felgyorsult a komponás kutak hengeres-

re váltásának folyamata. A 20. század utolsó harmadában tökéletesített módszerekkel mélyebb kutakat kezdtek ásni, s a komponás kutak egyre kevésbé lettek használhatók, így előtérbe kerültek a kerekesekek. A *hengeres* vagy *csigás* kúttal ugyanis mélyebbről lehetett felhúzni a vizet.

Az ilyen kutaknak megvolt az az előnyük, hogy fedelet készíthettek rá, ami megóvta a kút vizét a szennyeződésektől, bár olykor a komponás kutakat is befedték, de csak alkalmilag. A dolgok rendjét magyarázó képzelet arra is visszavezette a kerekesek kutakra való átállást, hogy *az eszát* [az állam] *nem éppen adott cserefát, s nem tudtak komponát csinálni* – miékként Frumószában hallottam.

Kezdetben valóságos kerekeseket tettek a kutakra, akkorát, mint egy szerék kerekese, de aztán egyre nagyobbak lettek a kerekesek, mert azt könnyebb hajtani. Korábban fából volt a szerék tengelye, amit rendszeresen zsírozni kellett, mert nehezen forgott. Előfordul, hogy *karokkal* szerelik föl és románul megnevezve a golyóscsapágyat, *rulmentot* tesznek bele, hogy könnyebben forogjon. Mint Diószénban mondták: *újabbán karokat tesznek rá és rulmentot tesznek belé. A rulmen miatt a kisebb szerék is jó.* Ezeket a kerekesek kutakat is elsősorban maguk a telektulajdonosok –, tehát nem ilyen munkára szakosodott mesterek – készítették.

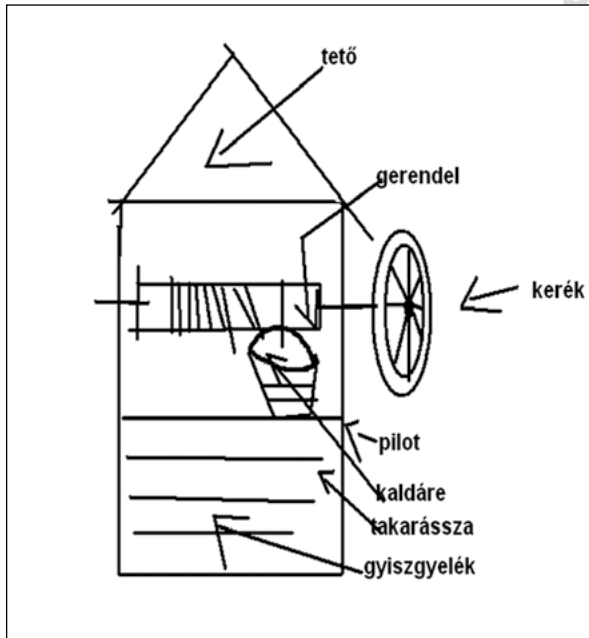
A „hengeresek kutakat” Moldva magyar nyelvterületén általánosan „kerekese kút”-nak, Kelgyvesten *csavarós kútnak* nevezik. A henger, amire a drótkötél vagy a lánc tekeredik és felhúzza a vízzel telt vödört, az a *gerendelj* (Külsőrekecsin, Szabófalva), ezt szerékkkel vagy Szabófalván *kokellának* nevezett hajtókarral forgatják. Szabófalván egyébként a kutak jelentős mélysége miatt a legkorábban és a legáltalánosabban terjedt el a kerekese kút használata és éppen a mélységük és a táj kövekkben való szegénysége miatt viszonylag hamar rátértek a betongyűrík alkalmazására. Ezekről a kutakról a település krónikása a következőket írja: „A kutak vannak mélybe 25-30 méter a vizek. A kutak megvannak csinálval bitonból. Két felül van lábaikk vasból, melyekre van felhejzvel a gerendel s rá vagyon kötvel a kötél, vaj lánc, amelyekre rá van kötvel a *kaldaros* karcsia, amelyekbe húznak ki a kútból. Egy végébe van mind a kétöbe, van kakasba csavaru, amelyekvel huzat, s így hozzák ki a vizet a kárcsiával.” (ERDŐS SZÁSZKA 1994. 85.)

Korábban már szó volt róla, hogy a *Magyar Néprajzi Atlasz* (BARABÁS 1987.) 276. térképlapja szerint a Bákó vonalától északra fekvő csángó falvakban már a 20. század elején többségben voltak a *kerekesek kutak* a

komponás (gémes) *kutakhoz* képest. De akadtak kivételek is. Az 1920-tól kiépült, korábban Ferdinándújfalunak, majd Nicolae Bălcescunak nevezett, Bogdánfalvalvából kirajzolt településen már kezdetektől többségben voltak a kerek kutak. Ezeknél korábban fából készült a tengely, amihez kereket tettek, ami sokszor nagyobb volt, mint az átlagos szekerkerék. Az ilyen kerek kutakat Tatrosvásáron *hajtós kútnak* nevezik.

A hengeres kutak szerkezetileg és kiegészítő járulékaikat tekintve korántsem olyan egységesek, mint a komponás kutak. Újabb keletűségüket jól mutatja ez a sokféleség, bár alapvetően valamennyi hengeres kút azonos elven működik, mégpedig úgy, hogy egy kerékkel vagy karral forgatott hengerre csavaródó lánc vagy drótkötél segítségével húzzák föl a kútba eresztett vödörben lévő vizet. Természetesen a henger átmérőjétől, valamint a kerék vagy a kar sugarának nagyságától függ az erőátvitel mértéke, vagyis, hogy mekkora erőt kell kifejteni a vízhozáshoz.

A hengeres kutak különféle műszaki változatait gyakorlatilag ennek az erőátvitelnek a minél előnyösebb módjaira való törekvés hozta létre. En-

Moldvai kerek kut

nek érdekében igyekeztek különböző megoldásokkal növelni a henger átmérőjét. Fa henger esetén a szövőszék (*osztováta*) *hasajójához* hasonlisan botocskákat (*csépkéket*) helyeztek a hengerre a húzólánc alá, ha pedig vasból készítették (hegesztették) a vízkiemelő szerkezetet, akkor különféle műszaki leleményekkel törekedtek a henger átmérőjének növelésére. Mert minél nagyobb a henger átmérője, annál kevesebbszer kell átfordítani ahhoz, hogy azonos kötélhossz feltekeredjen. Másfelől arra is törekedtek, hogy a henger forgatásához használatos kerék vagy hajtókar sugara minél nagyobb legyen, ami elősegíti a kedvezőbb erőátvitelt (8. és 9. kép).

A hengeres kutaknak van egy sajátos alkatrészüik, amit valószínűleg azért „találtak föl”, mert az igen nagy mélységű kutaknál bosszantóan soká tartott, amíg az üres vödröt letekerték a kút fenekén lévő vízig, ha pedig szabadjára eresztették, a becsapódástól felkeveredett a fenéken lévő iszap és – legalábbis ivásra – használhatatlan lett a víz. Ezért az emberek a hengerre vagy a hajtókerékre szorított tenyerükkel fékeztek annak forgását, ami bizony nem volt kellemes dolog. Ezért ezeken a mély kutakkal rendelkező településeken kitaláltak egy kútkereket fékező szerkezetet, amit egy kar lenyomásával lehet mozgásba hozni, majd a forgó részhez szorítani. Ilyen kútba való kézféket elsősorban a 20-25 méter mélységű szabófalvi kutakban találtam (10. kép), de láttam néhányat a szomszédos Jugánban is.

Más természetű technikai megoldással szolgálta a vízhozás könnyítését a kettős kutak módszere, amikor két vödröt mozgatott a vízkiemelő szerkezet. Amikor a teli vödröt felhúzták, akkor a másik, az üres leereszkedett, és a súlyával egyszersmind könnyítette a kiemelést. Ezeket a megoldásokat elsősorban az újabban létesített, főként vasszerkezetekkel készített „hengeres” kutaknál alkalmazták, amint a 21. és a 22. képen láthatjuk. Ezeknél természetesen fontos volt, hogy hozzávetőlegesen azonos súlyú és méretű vízkiemelő eszközöket (vödröt) használjanak. *Uljan es van* – mondták Külsőrekecsinben –, *hogy két veder járt a kútban, mert az szaporább, nem kell még béereszteni, s még kivenni.*

Csigás kutak

A kútból való vízhozás könnyebbségére való törekvés újabb állomása a *csigás kutak* létrehozása volt. Ennek lényege, hogy a vízzel telt vödröt nem hengerre tekeredő láncsal vagy drótkötéllel húzzák fel, hanem csigán átvett lánc vagy drótkötél segítségével. Megfigyelésem szerint a csi-

gát általában a sekélyebb, 8-10 méteres kutaknál alkalmazták, mégpedig technikai szempontból kétféle változatban.

Az elterjedtebbek esetében a kút fölé erősített lánc két végére helyezett vödörket emberi erővel eresztik és húzzák fel s le a kútban, itt tehát a csiga egyszerűen csak vezeti a láncot, ilyenkor erőmegtakarításról nincs szó. Ez a rendszer ugyanúgy működik, mint a kétvödörös hengeres kút, és gyakorlatilag ugyanannyi erőkifejtés kell hozzá. Magyarfaluban az 1960-as években terjedt el ez a megoldás, amikor *két fa vót kétfelől, egy fa vót a tetején, s úgy jött a csiga*, vagyis a H alakú állvány épül a kútra és az összekötő vízszintes fára kerül a csiga. Ilyen kútnak a képét közli IANCU Laura (2002. 171.) Magyarfaluból, ahol az 1970–1980-as évektől meglehetősen elterjedt ez a típus. Somoskán is feltűnően sok az olyan kút, amelyen két vödör van, az egyik jön, a másik megy. Klézsén is sok az ilyen kút, de korántsem annyi, mint Somoskán. Ott ugyanis mélyebbek a kutak, vagy legalábbis sok a mély kút. A csigával működő kutak belvilága lehet azonos az átlagos, hagyományos kútéval – tehát 70-80 cm –, és lehet keskeny, gyárilag fusizott inox-vödörre méretezett (35-40 cm-es).

A csigás kút bonyolultabb és hatékonyabb erőátvitellel működő változatában egy vödör működik, aminek láncja akasztófaszerű állványon lévő csigán keresztül vezetve egy hajtókarral mozgatható hengerre tekeredik, s ily módon már kettős áttétellel, egy *henger* és egy *csiga* segítségével, kisebb erőkifejtéssel húzzák fel a kútból a vízzel telt vödört. Több településen előfordul ez a műszaki megoldás (11. és 12. kép), de különösen gyakoriak a Foksány közelében lévő Garoafa nevű településen. Ezt a Foksány mellett fekvő Garoafat az első világháborút követően alapították olyan pusztinai családok, akiknek a háborúban való részvételükért a román állam ígérete ellenére nem a szülőfalujuk határában mérte ki az őket megillető földet. Új telephelyük kedvező viszonyait kihasználva intenzív zöldségtermesztésbe fogtak, amihez igen sok vizet használtak, amit nem volt mindegy, milyen erőkifejtéssel húznak fel a kutakból.

A kút fedele

Anélkül, hogy az elmúlt évtizedek során megfigyelt és számba vett csángóföldi kutakra vonatkozó adataimat reprezentatív mintának tekinteném, annyit megállapíthatok, hogy a csángóföldi kutak hozzávetőlegesen nagyobbik része (57 %) fedetlen. Kisebbik felükön (mintegy 43 %) van vala-

milyen fedél. A fedeles kutaknak túlnyomó része – több mint kétharmaduk – a *Magyar Néprajzi Atlasz* 277. térképlapja szerinti „széles tető”, ami azt jelenti, hogy a tető hozzávetőlegesen olyan széles, mint a kút kávája (13. kép). Mintegy 20 %-uk a „keskeny tető”, vagyis a tető nagyjából csak a kúthengert fedi le, egytizedük pedig „körülépített” kútház. Ez utóbbi lehet a kútkávára emelt, többé-kevésbé zárt „kalicka” (14. kép), vagy a kutat fészerszerűen körülfogó, lábakon álló tetőzet. A „kútház” régies változatára úgy emlékeztek Magyarfaluban 1993-ban, hogy *régen építettek egy kis házikót a kút fölé, s befedték náddal, vagy szalmával*. Az utóbbi évtizedekben azonban már a módosság fitogtatására is használják az úgynevezett kútházat. Megfigyelhető, hogy – különösen a falut átszelő főutak mentén – újonnan épült kútházak különösen rangosak, olykor éppenséggel öncélúan csicsásak.

Pumpás (szivattyús), dugattyús kutak

A 20. század harmadik harmadában újabb változás következett be a vízkiemelés módjában: a kerek kutakat kezdték fölcserélni a szivattyús, úgynevezett *pompás kutakkal*. Ennek okát a népi gyakorlatban jellegzetes módon nem higiéniai, egészségügyi szempontokkal magyarázták, hanem azzal, hogy féltették a gyermekeket, bele ne essenek a nyitott kútba. Először az utcai kerek kutakat kezdték felhagyni, *tettek pompát, aztán nem grizsélta a kutat, magyarán nem volt rá gondod. Bé kellett csánják, mert féltek, hogy a gyermekek beléessenek*.

Azonban a pumpás kutaknak is meg van a maguk hátránya. Vékony csöveik télen könnyen befagynak, ezért sokan megbánták, hogy áttértek erre a típusra. *Most már kicsánják – mondták Trunkban –, mert télen a pompákkal nehéz, könnyen befagynak, de nem lehet. S olyankor hoznak vizet az útból, más kutakból*. Magyarfaluban sokan kivették az újabb kutakból a pumpát, kitágították a csövet és hosszú, vékony vödört tettek bele. Az utcai közkutakat pedig egyszerűen felhagyták, behányták a szemetet, volt, amelyikben rozsdás kerékpárt is láttam.

A „dugattyús” kutak Diószénban az 1970-es években jöttek divatba, ezeket kézzel kezdték fúrni, de mikor a *kövecshez* értek, akkor már úgy fúrták géppel. *De hagyják fel immár, mert vékony a csöve, vesz ki hamar, nem lehet tisztítani, meszet sem lehet bele tenni*. Amint az odaválósí Füstös Pál elmondta, az ő kútja *ki van vájva* kb. 60 cm átmérővel, abban van egy 40

centiméteres fémcső, körülötte kavicságy, ami szűri a vizet s odavezeti a kút aljához, de ha szükséges lejjebb lehet nyomni, mert a cső mozog a földben. Mikor kiásták, akkor mélyebb volt, közben összegyűlt benne a föld, de van egy szerkezet, amivel ki lehet húzni a földet, ha szükséges. Időnként oltatlan meszet tesznek a kútba, hogy fertőtlenítsék, aztán merik erősen, hogy tisztuljon, de ilyenkor a kút vize egy napig használhatatlan.

A gyakori befagyások miatt télen meleg vízzel kell olvasztgatni a pum-pás kutakat, ezért például Csíkfaluban sokan megunták, elhagyták az udvarukon lévő szivattyús kutat, s a legközelebbi utcai kerek kútra járnak vízért, amint azt 1999-ben tapasztaltam. Akinek módja van rá, inkább „motoros kutat” csináltat.

Klézsén találkoztam egy különleges, bátran mondhatom, egyedi vízki-emelő szerkezettel, ami egyesítette magában a kerek és a szivattyús kút részleteit. Egy végtelenített drótkötélről van szó, amire 7-8 centiméterenként 3 centiméteres átmérőjű korongokat applikáltak. Ezt a láncszerűséget egy 34 cm átmérőjű, nyeles hajtókeréken lévő speciális „fogaskerék” lehajtotta a zárt kútba, majd ott, a vízben megtérve olyan csőben jött fel, amelybe többé-kevésbé pontosan beleillettek a rajta lévő korongok. Ahogyan aztán a kereket hajtják, a korongok felhozzák a vizet, amit a felszálló ág végéhez illeszkedő vékonyabb cső kivezet a kút mellé helyezett vödörbe (15. kép).

Bevezetett forrás vagy „műcsorgó”

A moldvai települések határa általában gazdag forrásokban, különösen azok, amelyek hegyek vagy dombok oldalában, lábánál helyezkednek el. A többnyire erdő borította hegyoldalokban lévő források vizét sok helyen bevezetik a településekre, vagy a lakott helyek közelében lévő, öntözésre alkalmas szántóhelyekre. Ezek a bevezetett források, hagyományos csorgóként működnek, ahová vízért járnak az emberek. Ezeknek háromféle megoldását ismerik és hasznosítják.

(1) Buteában, Szabófalván, Diószegen és bizonyára még számos helyen a bevezetett források vize csorgóként működik a szántóföldeken, ahonnan öntözőcsővel, vödörrel vagy árkokban juttatják el a veteményhez.

(2) Kiépített csorgóként a falu alkalmas helyén állandóan folyik belőle a víz, amit vödörrel hordanak el a lakosok, különben pedig vályúba csorog, ahonnan az állatokat itatják.

(3) Újabbon egyre inkább terjed az a megoldás, amikor a hegyoldalokban lévő forrásokból egy vagy több háztartásba vezetik a vizet. Műanyag csövekkel vagy galvanizált vascsővel viszik a vizet, ahová kell. Ahol a forrás van, ott kialakítanak egy nagy, mély gödröt, kiöntik betonnal, s *kisimíássák üvegpasztával, hogy a víz ne tuggyon átalmenni a bitonon. Kisimíássák ilyen üvegvízzel* [vízüveg]. Ez a fedett medence (bazin) általában 1-2, de van 10 köbméteres is. Összefognak az emberek, közös költséggel elkészítik, s együtt használják. Az erdőben lévő források elvileg közösen hasznosíthatók, mindenki bevezetheti a vizüket, akinek van rá pénze. A módszer hátránya, hogy ha szárazság van, akkor senki sem jut elegendő vízhez, és minél többen kapcsolódnak egy forrásra, ennek annál nagyobb a valószínűsége.

Diószénban a hegyoldalban az út sarkán van egy csorgó, azt is úgy vezették be a hegyoldalból a faluba, s annak a falurésznek a lakói ott itatják az állataikat. Azt egy család készítette saját költségén a falu számára, föl is van rá írva, hogy ki vezette be a vizet, 1970 után.

A kutak, források fedése és vize

A kutak fölé emelt – ha emelt – tetőzetten kívül, a nyíltvízű kutak káváját is többször lefedték. A kutak fedésének legkezdetlegesebb formája, amikor a hevenyészve körülrakott források fölé emeltek valamilyen tetőt vagy féltetőt, hogy a fölötte lévő lejtőről nagyobb esőzéskor ne hordja bele a víz az avart, a földet vagy más szemetet. A *kútforrások* esetében alkalmi és hevenyészett fedelekkel találkozunk, de a leggyakrabban fedetlen a kút vize. A *kankós kutak* esetében is csak ritkán találkozunk a kút fedésével. A *komponás kutak* jelentős része is híjával volt az effajta védelemnek, legfőljebb olykor néhány szál deszkát fektettek át a kútkáván, vagy a fazékra helyezték fedőhöz hasonlatos alkalmatossággal borították le, de rendszerint annak oda- és elvételével sem bajlódtak. A *hengeres* és *csigás kutak* esetében már inkább találkozunk a lefedésükre szolgáló maradandó megoldásokkal (16. kép).

Általános vélekedés szerint a különböző kutak között jelentős különbség van a víz minőségében. Diószénban úgy tartják, hogy van *malos* víz, ami olyan kékes, mint a *márna*, vagyis márga. Itt azt mondják, hogy *minél mélyebb a kút, annál jobb a vize*. Másrészt a Szerethez közelebb eső kutakban *halas* a víz, mert olyan íze van. Kelgyesten az a vélemény, hogy az

egyik kútban jobb, a másikban rosszabb a víz, ahol a Nyomáson megüink le a Moldovához, ott rossz a víz. A pusztinaiaiak szerint a temető alatt, a híd végénél van egy kút, annak olyan jó vize van, hogy onnan lefelé mindenki abból hordja a vizet. S az olyan kút, hogy *akarmennyit ne essen, annak forrása van, s a vize jó*. A falu közepén lévő kutak vízének az íze *olyan rozsdásforma*. Rotundán például az a vélemény, hogy a kőből épült kútnak jobb a vize, mint a betongyűrűkkel bélelté.

Ezek azonban inkább csak egyéni vélekedések, alkalmi megérzések, hiszen a különböző kutak vízminőségének összehasonlítására használóinak nincsen objektív mércéjük.

Vízhúzó és vízhordó eszközök

A víz kútból való felhúzására szolgáló eszközöknek többféle nevük van a moldvai magyar nyelvterületen. Az északi és déli csángóknál a *kútban ülő* eszközt, tehát a fából készült, s rendszerint vaspántokkal összetartott 'vödör' *csebernek*, *sebernek*, *tszebernek* nevezték. A már román nyelvű csángó falvakban (Románvásár fölött) *ciutura* (csutora) volt a neve. De *csebernek* nevezték a Bákó környéki székelyes csángó falvakban (Csíkfalva, Lészped, Lábnyik, Külsőrekecsin, Klézse stb.). A komponás kutakban szinte kizárólag *facseber* volt található, amit olykor, románosan *keldárnak* (căldare), *kalderusnak* is mondtak. Frumószában és Pusztinában régen nevezték *kondérnak* is, amit cserefa dongákból készítettek. A vödör vagy csöbör a komponás kutaknál mindig ott lógott a kútosoron (*rúdon*), többnyire a hengeres kutaknak is állandó tartozéka.

Újabbán bádogból készült vödört használnak a kutakból való vízhúzásra, ezt románból kölcsönzött szóval *geleátának* is mondják. A könnyű bádogvödörökre gyakran kötnek valami vasdarabot, hogy leeresztve könnyebben megmerüljön. Néhány évtizede inox fémből is készítenek, leggyakrabban a gyárakban fusizzák, főként a kettős csigás kutak számára.

A *vízhordásnak* a hagyományos paraszti életben igen nagy volt a jelentősége, akár a kútról a házhoz, akár a forrástól vagy a kúttól a mezei munkához történő vízhordásra gondolunk. A háznál az állatoknak és az embereknek kellett igen sok víz, a mezei munkánál pedig a meleg és a testi erőkifejtés miatt kíván sok vizet a szervezet. A településeken még néhány évtizede is főleg utcai kutakról hordták a vizet, a vezetékes vízellátás pe-

dig mind a mai napig úgyszólván ismeretlen a falvakon. Ily módon a víz-hordás hagyományos módjai és eszközei jól tanulmányozhatók a moldvai csángómagyarok körében.

Az *utcai* vagy az *udvari kútról* ezelőtt 50–60 esztendővel *kártyában*, *kártyusban* hordták a vizet, ez a víz-hordó eszköz általánosnak volt tekinthető a moldvai falvakban. Űrtartalma kisebb volt, mint a mai gyári vödörnek. Fenyőfadongából készült, ezért a legtöbb faluban olyan árusoktól vásárolták, akik fenyőfás vidékről jöttek. Fölfelé kissé keskenyedett a kártya, s az egyik dongája hosszabb volt, ebben két luk szolgált arra, hogy vagy az ujjait beakasztva vagy pedig – ritkábban – *mazdagot* fűzzenek bele, s vállra vetve vigyék. Teteje nincsen. A kártyát nem merítették bele a kútba, hanem kimerték a vizet, s beleöntötték.

Hozzávetőlegesen ötven esztendeje kezdett elterjedni a fából készült, vasfüllel ellátott veder, amit román eredetű szóval *keldár*nak vagy *geleátán*ak neveznek. A veder vagy vödör szót csak újabban kezdték használni és kizárólag a közelmúltban elterjedt *táblából* (bádog) vagy *nájlomból* (műanyag) készült vedrekre alkalmazzák, bár az idősebbek sok helyen a gyári vedreket is *geleátán*ak mondják. Amióta a nagyobb méretű bádogvödörök jöttek divatba, a víz-hordásra már nem használatos, de még jobb állapotban lévő kártyákat szemes termény tárolására vagy egyéb alkalmi szállításra használják. Külsőrekecsinben *kertyecskán*ak nevezik és szőlőszedéskor abban (is) hordják a fürtöket a szekérhez.

A kútról a vizet *keldárban*, *geleátában* vagy *vederben* hordják manapság, rendszerint kettesével. A *kerekes* és a *komponás* kutaknál állandó vödör szolgál a víz-merítésre, az úgynevezett *kankós* kutaknál a víz-hordásra való kártyával vagy vödörrel merítenek.

Több moldvai településen úgy tartják, hogy teli vödörrel (*kártyával*, *keldárral*) vizet hordó személlyel találkozni szerencsét, üres edénnyel járóval viszont szerencsétlenséget jelent. Ebben Moldva-szerte ismert hiedelemről van szó.

A *falubeli kútról* vagy a *mezei kútforrásból* a határban munkálkodók a vizet fedeles faedényben, voltaképpen a kártya fedéllel ellátott változatában szállították. Ezt általában a hátukon hordozták. Ismeretes a fedeles víz-hordó edénynek vagy *bótának* a vödörhöz hasonló füllel ellátott formája is, amit kézben vittek a mezőre.

A vállon, bottal való teherhordás igen elterjedt, fél évszázada még általánosan használatos eszköze volt a víz-hordó *légely*, amit annak való

görbe botra akasztva vittek. Légelynek azonban sehol sem mondják, magyarul *fedelesz* a neve, de erre már csak Bogdánfalván és Szabófalván emlékeznek, a legtöbb csángó faluban (Diószén, Magyarfalva, Kelgyeszt, Külsőrekecsin, Lészped, Onyest, Pusztina, Somoska, Tatros, Vizantea) a románból vett szóval *bótaként* emlegetik. Rendeltetése és formája azonos. Ez a vízhordó edény fenyőfadongákból készült, volt feneke és fedele. A fedelén volt két luk, azon töltötték be a vizet, illetőleg azon keresztül ittak belőle. Ha sós víz szállítására használták, akkor hasított mogyorófa gúzsalsal vagy kötéllel kötötték össze a dongákat. 10-12 liter víz fért bele s 25-30 cm széles, 60 cm magas volt. Metszete ovális, s így jól feküdt a hátra. Volt egy füle, abba húztak madzagot, s egy görbe bottal vették a vállukra. Ezt a klasszikus légelyhordó fához hasonló, de természetes görbületű fát Bogdánfalván *mánerkának* nevezik. Máskor a szerszámnyélre akasztották. KÓS Károly (1976. 114.) utal rá, hogy a csángók ezt a vízhordó eszközt az onyesti, a bákói vagy a románi vásáron vették, többnyire a háromszéki Haralyból érkező árusoktól.

Régen, amikor sokkal ritkábbak voltak a családi és a közösségi kutak, a kutaktól messzire eső falurészekbe víz hordó rúdra akasztva vitték a vizes vödörket. A *Magyar Néprajzi Atlaszban* (PALÁDI-KOVÁCS 1987. 210. térkép) szereplő víz hordó rúd típusok közül a moldvai az 1. és a 3. közötti forma, nem teljesen egyenes, de nem is annyira ívelt, mint a 3. típus. KÓS Károly (1976. 165.) rajza jól érzékelteti ezt a formát. A víz hordó rúd két végén bevágás van, abba akasztják a vödör (*kártya, geljata, keldár*) fülét. A Tázló völgyében élő székelyek szerint ezt a víz hordási módot inkább a Szeret menti Mezőségen gyakorolták. Az enyhén ívelt moldvai víz hordó rúd neve többféleképpen hangzik, de alapjában véve mindenhol azonos: *karamiszla* (Butea, Bogdánfalva, Pusztina, Somoska, Tatros), *keremiszla* (Buzdugán, Csíkfalva, Külsőrekecsin), *koromiszla* (Korhán, Lujzikalagor), *koromiszló* (Balusest, Ploszkucén), valamint románosan: *kogyelica* (Vizantea). Rendszerint kőrishából készítették, mert az könnyű.

KÓS Károly (1976. 165.) szerint a fedeles, a *bóta*, esetenként a tarisznya és más terhek vállra helyezett botra akasztva, hátukra fektetve hordása hegyes vidékre való, és a moldvai magyarság körében székelyföldi örökség; ezzel szemben a kétkarú *koromiszlát* a csángók Moldvában vették át, mint a Balkánról származó teherhordási módot. Alátámasztja ezt a megállapítást, hogy a kétkarú víz hordó vállrúd a *Magyar Néprajzi Atlasz*

térképe szerint (PALÁDI-KOVÁCS 1987. 210.) Erdély területén gyakorlatilag ismeretlen.

Moldvában azonban a kétkarú vízfordó rúd általánosan elterjedt, magyaroknál és románoknál egyaránt. Gyűjtéseim során csak elvétve találok olyan településsel, ahol nem emlékeztek a használatára, de ha volt idő, kellő utánajárással rendszerint akadt valaki, akinek tudomása vagy legalábbis hallomása volt róla, hogy a 20. század elején még használták. Az utóbbi évtizedekben azonban egyre inkább visszaszorult, aminek oka a kutak sűrűsödése lehetett. Az 1960–1980-as években még több településen (Bogdánfalva, Buzdugán, Forrófalva, Kápota, Korhán, Külsőrekecsin, Lujzikalagor, Magyarfalva, Ploszkucén, Somoska, Tatros, Terebes) voltak karamizlát használó lakosok. Elsősorban olyanok, akikről messzire esett a kút.

„Ha a falusi [lujzikalagori] asszony *vízre megy*, a kútról vizet hoz, a két vizes edényt (*galjáta* ’bádog veder’, *kárcsa* ’fa kártyus’) enyhén hajlított rúdra (*koromiszla*, *perenge*) akasztja, amit a jobb vállán cipel. A *kárcsát* a budnárok otthon vagy a szomszéd falvakban készítik, a vásáron veszik” – írja GUNDA Béla (1990. 47.).

A mezőre való vízfordás hagyományos eszköze Moldvában a *tidva*, *tuđva* (tidvǎ), vagyis a lopótökből készített edény, amit kézben vittek az elvékonyodó, sőt kondorgós száránál fogva, vagy pedig úgy, hogy levágták a szárát, kukoricacsutkával bedugták, madzagot kötöttek rá, s annál fogták. A *tidva* és a *fődkorsó* használata azonos időben volt általános, de már 20–30 éve mind a kettő kiment a divatból. Manapság üvegből vagy műanyagból gyárilag készült edényben viszik a vizet a mezőre. Azonban ezeket is *ploskának* (ploscă) nevezik, ami románul kulacsot jelent.

Ha belesik valami – rendszerint a vödör (*csöbör*, *keldár*, *geleáta*) – a kútba, arra a célra szolgáló eszközzel veszik ki. Ezt a hosszú rúdra, láncrea vagy kötélre erősített vasmacskát *kankónak*, *vaskankónak* vagy *macskának* (Magyarfalva), románosan *klásnak* (Szabófalva) vagy *kláncsának* (Diószén) nevezik, és gyakorlatilag minden *életen* (portán) megtalálható. *Hol kút volt, biztosan volt kankó es.*

Ha olyasmi esik a kútba, amit nem tudnak a *kankóval* kivenni, akkor valaki *bé kell szálljon a lajtorjával*, hasonlóképpen akkor is be kellett valakinek mennie, ha nagyon mély volt a kút. Ilyenkor a kútbélés kövein lépegetve haladt lefelé, vagy beleállt a *cseberbe*, s úgy eresztették le a *szádján* (Külsőrekecsin).

A kutak használatának rendje

Az erdőkön, mezőkön található kutak használata gyakorlatilag a földközösség idejét idézte. Rendszerint azok az emberek készítették – rakták ki, tartották karban – akiknek a földjén vagy annak közelében voltak. A bennük lévő víz beszerzésének módja a gyűjtögető életmód hagyatéka-ként történt (BÁTKY 1941. 85.). Ezeket a kutakat az erdőt járó és a mezőn dolgozó emberek közösen használták és többé-kevésbé kötelességüknek érezték a rendben tartásukat. *Aki ott kaszált, szántott, dolgozott, oda-ment, s vizet vett* – mondták Frumószában. A magyarfalusi Gyurka István elmondása szerint a forrásokat mindenki használja, nemcsak az, akinek a földjén van, *akarmelyik menen oda, veszen vizet, megitassa az állatokat es. Mikor valaméjék lássa, hogy elromlott a csorgó, akkor mást csinál, míncsak arra a hejre*. A határban lévő kutak létesítésének szempontjaira utal egy Csíkfalváról szóló közlés: „... a régi emberek eszesebbek voltak, mint a mostaniak. Régen elindultál a mezőn, s akkorát mentél, hogy elfáradtál, s kutat értél, s még egy akkorát mentél, s még kutat értél. De a mostani emberek mét nem csinálnak?! Nincs ideik kutat csinálni.” (BENEDEK H. E. 1997. 63.) Valóban így van, a mai ember, ha falun is él, sokkal kevesebbet forgolódik a határban, mint a régiek, s ha mégis, kevésbé van rászorulva a mezei és erdei kutakra, forrásokra.

Az emberi emlékezettel elérhető idők kezdetén a települések lakott részein gyakorlatilag csak utcai kutak voltak, *de azóta* – mint Csíkfaluban mondják – *egyre több kutat építenek az ográdákban es*. Frumószán úgy tartották *a régi öregek, hogy akkor lesz a világvége, ha majd minden háznál kút lesz*. Hát most efelé haladunk! Amint az általánosan ismert nóta mondja: „kinek van, kinek nincs kút az udvarában”.

Pedig a 20. század első felében még az utcákon is igen kevés volt a kút. A rendelkezésünkre álló gyérszámú adat alapján azt mondhatjuk, hogy a csángó falvakban közösen használt utcai kút meglehetősen kevés volt. A Romántól északra fekvő Buteában például egy-egy utcai kútra 30 család jutott. Az ide nem messze lévő Rotundán az 1950-es években mintegy 12 család járt egy utcai kútra, de már az ezredfordulón szinte mindenkinek volt kútja az udvarán. Szabófalván az 1990-es évek elején az ulicákon „minden három-négy háznál látsz egy kutat, de hamarébb voltak gyírebben.” (ERDŰS SZÁSZKA 1994. 85.) Trunkon is hasonló volt a kuttakkal való ellátottság a 20. század végén, 5-6 *goszpodár* – vagyis gaz-

da – tartozott egy-egy utcai kúthoz, Lészpeden pedig az 1970-es években 6-7 háznak volt közös utcai kútja. Természetesen ezek becsült számok, de hozzátétőlegesen jelzik a települések kutakkal való ellátottságát.

Ezeket az utcai kutakat nemcsak közösen használták, hanem közösen létesítették és közösen is takarították is. *Akik tartottak a kúthoz, azok mind ott voltak a kútásásnál* – emlékeztek Trunkon. Diószénban elmondták, hogy régen, amikor szinte csak az utcákon voltak kutak, az új kút készítéséhez rendszeresen összeálltak az érdekeltek, s amit nem tudtak megcsinálni, arra fizetett mestert fogadtak fel. Általában 10-20 család fogott össze, régen többen, de ahogy szaporodtak a kutak, egyre kevesebben. Diószéni beszélgetőtársaim, a Füstös család tagjai negyven éve olyan kútra járnak, ahová 6-7 család tartozik.

Frumószában, ahol a kutak az 1990-es években még többnyire kint voltak az úton, rendszerint az viselte a gondját, az viselte – ha tehetősebb volt – a költségeit, *hogy legyen pománája, mert azt mondták, kell a másvilágra is a víz*. Vagyis ezzel az Isten nevében tett szolgálattal szabadult a purgatóriumban rá váró szenvedésektől, vagy azok egy részétől. Külsőrekecsinben Kotyor Péter elmonda, hogy *nincs minden életben kút, csak ahol kaptak forrást, s az embernek volt rá ereje, hogy kutat csináljon. Ahol benn van a kút az életben, az az emberé, s ami az uccán van, az az egészsé. De az ember kútyjának ásásakor is az összes szomszéd segített. Mert ha nem, mikor nem folyik a csorgó, hogy hozok én vizet annak az embernek az ográdájából*.

Pusztinában a helytörténeti témákban rendkívül tájékozott Kaszáp István 1975-ben még emlékezett rá, hogy a 20. század elején ki volt az a nyolc gazda, akinek kútjuk volt az udvarukon. De amikor 1947-ben bekövetkezett az emlékezetes nagy szárazság, csak két pusztinai kútban volt víz. Talán nem pontosak ezek a számok, de jól jelzik a kutak használatának mértékét. A közös és az udvari kutak arányát befolyásolta, hogy egy-egy településen (vagy településrészen) milyen mélyen találtak vizet. Olyan helyeken – mint Szabófalva vagy Lábnyik –, ahol mély kutakat kell ásni, hogy vízhez jussanak, ott több a közkút, mert drága és nehéz dolog a kutak létesítése. A szabófalvi Erdős Szászka Péter kútját például öt család használta, s mikor takarítani kellett, akkor mind az öt segített. Öten fizették a mestert, öten vették meg az új *kalderust*. A közösségi kúthasználatnak olyan előnye is volt, hogy a tapasztalat szerint minél többen használják, annál könnyebben frissül a víz.

A telkeken létesített „családi” kutakat az 1950-es évek végétől kezdték létesíteni. Többször hallottam, hogy először a pap udvarában lett kút, aztán mások is építettek. Főleg a völgyekben, a települések alacsonyabban fekvő részein terjedtek a családi kutak, mert ott könnyebb volt kiásni őket. Ha valaki kutat ás az udvarán, a szomszédság igyekszik minél látványosabb segítséget nyújtani, hogy jogot szerezzenek a későbbi vízhozásra. Sokan azért inkább az udvaruk utca felőli határára ássák vagy ásátják a kútjukat, hogy vízért járó szomszédok – mint Külsőrekecsinben mondták – *az embernek az élettjét ne máj mozgassák örökké*. Rotundán jegyeztem föl, hogy ott is az 1960-as évek elején kezdték építeni az udvari kutakat. Mikor az övük elkészült, 14 család hordta róla a vizet. Aztán egyre többen maradtak el, mert megásták a kútjukat a saját udvarukon, 1997-ben építette fel a kútját az udvarán az utolsó vízhozó szomszéd.

Érdekes, de logikus megfigyelés, amit Diószénben hallottam, hogy akinek saját kútja van, az rendszerint több vizet használ, mint aki más kútjáról hordja.

A kutak tisztítása

A csángóföldi kutak mélysége rendkívül változatos, amint arról a különböző kútfajtáknál már volt szó. A mesterségesen létesített, vagyis ásott kutak lehetnek *merítősek*, ahol a vízszint a talajszint közelében van, vagy attól legfeljebb néhány arasznyival alacsonyabban, aztán lehetnek *kankós kutak*, amikben a víztükör a föld színe alatt 1-2 méterre található. Ilyenek többnyire a mezőkön, a szántó vagy legelőterületek, kaszálók alacsonyabb részein, esetleg a lakott helyek néhány körzetében található, de nem föltétlenül mélyebben fekvő falurészekben. Esetenként a kútásáskor rátalálnak ugyanis olyan magasabban húzódó talajvízrétegre, mint például Pusztinában a Külsőszerben, Furcikék kútyjának nevezett, meglehetősen magasán lévő 1-1,20 méter mély kankós kútban.

Az emelőszerkezettel működő kutak közül a *komponások* 5-6 méter mélyek, de ahol 8 méternél mélyebben van a kutakban a víz, ott már csak a kerekessékekkel lehet kivenni a vizet. Adataim szerint Borgovánban átlagosan 8 méteresek a kutak, Buteában pedig, ami részben a Szeret magas partján épült település, 18-22 méteresek, az alacsonyabb részekben 10-12 méteresek a kutak. A Moldva lapályos völgyének baloldalán települt

Kelgyesten 3-4 méter mély kutak vannak, de már a folyó szemközti, magasabb partján épült Korhánban akad 28 méteres is. Hasonló mélységűek, 20-30 métereseek a kutak a Moldva és a Szeret közötti magaslaton épült Szabófalván és Trajánban, ezért itt nincsen komponás, csak kerek kút. A szomszédos Kickófalván, Jugánban, Bírófalván vannak olyan falurészek, amik lenyúlnak a Szeret lejtőjére, ott nem mélyek a kutak. A Szeret völgyében épült falvak kútjai is sekélyek, Burjánfalván például olyan sekélyek, hogy *mikor megjő a Szeret, törik ki a kúttyik, lehet meríccsen belőle kézvel* – mondta az odavalósi, de Szabófalvára férjezett Szászka Mária. A Bákótól délre eső magyar falvak kútjainak többségében 4-6 méter mélyen van a víz.

A kutak mélysége különösen akkor kerül előtérbe, amikor időről időre ki kell takarítani. Amint a hagyományos kutak *ásását* idővel felváltotta a gépesített kútfúrás, a valamikor kútásással foglalkozó – leginkább kontrár – „specialisták” mindinkább áttértek a kutak takarításának mesteriségére, amely feladattal a mind kevesebb oldalú, valamikori gazdálkodók egyre nehezebben tudtak megbirkózni.

Az *erdei és mezei források takarítása* Moldvában nem olyan rendtartásosan és szervezeten történt, mint a Székelyföldön vagy Erdély sok más vidékén. Nem volt *rendje* sem a kalendáriumban, sem pedig a társadalmi munkamegosztásban, de azért helyel-közel sort kerítettek rá. Magyarfaluban mindig tavasszal volt a *csorgótakarítás*, de nem egy bizonyos napon és nem is szervezeten. Néhány ember alkalmilag összeállt és ötletszerűen elvégezték. A falurészből *egy, melyik gondolta, hogy csinájjuk ki eszt a kutat, mert kell né nyáron, akkor elmentünk, s mekcsináltuk*.

Külsőrekecsinben is úgy emlékeztek, hogy a források takarításának nem volt napja. Leginkább első kapáláskor – június első fele – tisztították a mezei forrásokat, amikor úgysis kéznél volt a kapa. A megzöldült, megnyáladott, megmocsosodott forrásokat kitakarították a kapával; *ha látom, hogy kell, takarítom meg, veszem ki a mocsárt, s akkor egy-két óra múlva olyan fájin víz jött*.

Frumószában amikor tavasszal mentek a darabokhoz, idős emberek már előbb mentek és megtisztították a forrásokat, hogy amikor a dologra került a sor, legyen tiszta víz. A románoknak minden esztendőben volt egy napjuk, mikor Boldogságos Szűz Máriát említik, akkor ők elmennek, s a kutakat mind kitakarítják. A magyarok nem egy napon mennek, hanem ki

mikor akar. Mások szerint viszont Úrnapján tisztítják a kutakat, a magyarok és a románok közösen. *Az arra való nap, hogy tisztícsuk a forrásokat.*

A falubeli, utcákon vagy udvarokon lévő kutakat többé-kevésbé rendszeresen tisztítják. A közös kutakat többedmagukkal, de az egy gazdához tartozókat is többnyire kalákában. A kutak tisztítása során *egy dolog a kútmerés, és más dolog a kúttakarítás.* Az előbbire rendszeresen, egy-két évenként került sor, az utóbbira inkább csak olyankor, ha valami beledöglött, vagy mikor nagyon eliszaposodott és zavaros, piszkos vizet mertek belőle. Persze a kétféle munkafolyamatot gyakran összekötötték: kimerték a kutat, aztán ki is takarították.

A kútmerésre attól függően került sor gyakrabban vagy ritkábban, hogy hányan használták a kutat, mennyire mocskosodott el. Ha ritkábban húztak belőle vizet, hamarabb iszaposodott. Amikor már nagyon mocskos vizet mertek, akkor valakinek be kellett mennie a kútba. Erre általában nyáron kerítettek sort, amikor rendszerint kevesebb víz van a kutakban. Ez aztán többféle módon történhet: vagy beleáll a kúttisztító egy cseberbe, abban leeresztik, s gumicsizmában, esetleg keresztbe tett deszkán áll. Megvakarják a kút fenekét, jól kimossák, megsöprik, megsúrolják az oldalán a köveket.

Pusztinában az a szokás, hogy egy kötélre keresztbe felkötnek egy fát, egy ember ráül úgy, hogy a lába közé veszi a kötelet, s aztán leeresztik, hogy ott kimerje egy *keldárral a molmot* vagy *mulmot*, ami évek alatt összegyűlt. Ha valami beledöglött a kútba, akkor föltétlenül, ha nem, akkor csak esetenként tesznek a megtisztított kútba oltatlan meszet (*var*), vagy mészlevet (*várlé*), esetleg kicsi szenteltvizet. Egy nap s egy éjjel után használható a kút. Oltott mésszel fertőtlenítik a különben nehezen tisztítható pumpás kutakat is. A pusztinai Tímár József úgy emlékezett, hogy a takarítás után régen újrászenteltették a kutat, de ez vagy fél évszázada kiment a divatból. *Errefelé csak szenteltvizet öntenek belé, de nem izélik – terhelik – a papot.*

A víz használata

A csángók közül sokan emlékeznek még azokra az időkre, amikor a természetes vizek ihatók voltak. Frumószában mondták: *Nálunk azelőtt tiszták voltak a vizek, csak most rontották el ezekkel a szondákkal.* A falvakon átfolyó patakokból nem ittak, csak az erdőkben és a mezőkön található folyóvizekből merítették, amikor ott dolgoztak a közelben. A falu között

folyó patakokból nem is hordtak ivóvizet, csak a *hitványabb dolgok* mosására használták. A patakok vize leginkább az állatok itatására és ludak, récék tartására szolgált. A nagyobb folyók – mint a Szeret vagy a Beszterce – mentén épült települések általában messzire estek a vizektől, a vízi szárnyasokat még a madárinfluenzához kötődő hisztéria előtt sem tudták oda eresztetni. De például a Tázló menti Frumószán és Pusztinában vagy a Moldva melletti Kelgyesten korábban jelentős számú libát és récét tartottak a vízen, nem is beszélve a Külsőrekecsinben, Klézsén, Csíkfalván – és a többi hasonló adottságú településen – keresztülfolyó patakokban tartott vízi szárnyasok tömegéről. De a legtöbb patak vizét – ha még nem száradtak ki teljesen –, manapság elsősorban öntözésre használják.

A mezőkön, legelőkön folyó patakokból itatták a nagyállatokat, *tettek gátakat, csináltak göbéket, s ott itattak*. A faluban lévő út menti kutak kettős célt szolgáltak, vagyis kétféleképpen használták a vizüket. Egyrészt ivásra és háztartási célokra, beleértve a mosást is, másrészt a nagyállatok itatására. Ezt hagyományosan úgy intézték, hogy kihajtották a lovat, a marhát, esetleg a juhot és a kecskét a közutak melletti vályúra. Ugyanis a falu legtöbb közös kútja, különösen a csorgóként működő kutak mellett ott állt az állatok itatására szolgáló vályú. Ezek régen fából, mégpedig elsősorban *cserefából, plófából* készültek, újabban pedig vasból, cementből, olykor használt és kétfelé hasított traktorgumiból.

A szomjas emberek számára a kutak mellé helyezett ivócsészék: *kannacska, kancsócska* (Magyarfalu), *csipor, kicsikanna* (Külsőrekecsin), *csipar* (Szabófalva) szolgáltak. *Az mindig ott ült, s ha elrontották a kölykök tetünk mást, láncval, szermával kötöttük oda* – mondták Magyarfaluban.

Kutak a folklórban

Ez a témakör külön tanulmányt érdemelne, lévén hogy a kút számos formában és összefüggésben szerepel a folklórban és fordítva: a folklór világában gyakran fordul elő a kút, akár jelképesen, akár szimbolikusan, át-tételesen. Ebben a tanulmányban azonban indokolatlan aránytalanságot okozna, ha részletesen foglalkoznánk a moldvai kutak folklór vonatkozásaival, ezért csak három olyan folklóralkotást, egy mesét, egy-két balladát és néhány Lakatos Demeter verset, továbbá egy szokástörténetet mutatok be, amikben – ha nem is fő, de – szerepe van a kútnak.

Az egyik a Lábnyikról való, Res Jankó meséje. Ez a Jankó olyan res-tes volt, hogy azt el sem lehet képzelni. „...egyebét sémmit sē csinyát, csak az ágybo ült. Af fél nem kelt soha, hegy mennyén a munkáro. Asz mongya äggy üdöbe az öreg annya neki: »Ó fijam – aszongya – Janka, el kél mennyé még magad és vizét hűjzá äccér – aszongya –, me látod, a vizünk älfogyott. Félkél Jankó és, elévészén két kantát s elindül a vízre.» De hát meríteni is rest volt, hanem meglát egy csukahalacska, amint mászik a sárba, s az addig könyörgött neki, amíg be nem tette a vízbe. Aztán ez a halacska a jótettért megsegítette: vödrei maguktól megmerültek a kútban, s maguktól haza is mentek, Jankónak csak a kezét kellett összefonni a hátán, s úgy ballagott a vödrök után. Aztán különböző bonyodalmakat követően a „csukahalacska” minden bajból kisegítette, s végezetül király lett belőle. (HEGEDŰS 1952. 209.) Így lett a halacska által nyújtott racionális segítségből, a vízfordó vedrek kútba merítéséből, cipeléséből a mese végére, a lehető legirracionalisabb, „meseszerű” földöntúli segítség.

A számos, kutat is említő népdal és ballada közül kiemelkedik az a Faragó József által közölt, talán nem is ballada, hanem ahogy a szerző nevezi: egy hagyományos paraszti tragédia *verses krónikája*. (FARAGÓ 1958. 19–44.) Maga a történet meglehetősen banális: egy csángó legény megrészegeedik a guzsalyasban, majd elalszik a kút kávján, beleesik és megfullad. A Lészpeden gyűjtött folklóralkotás különlegessége, hogy egy, a gyűjtő által teremtett alkalomkor született, mikor viszonylag rövid időn belül többször egymás után elénekelte az áldozat komaasszonya, s ezzel a folklórkutató Faragó Józsefnek lehetőséget adott a „ballada” születésének és variálódásának megfigyelésére. Számunkra azonban azért tanulságos ez a jelenség, mert viszonylag reálisan bemutatja a legény kútba esését, majd a holttestnek a kútból való kiemelését. A történetet maga a főszereplő „mondja el”, aki az esemény hőse és egyben áldozata. A guzsalyasban megrészegeedett legény ahelyett, hogy hazament volna, leült a kút *kalácsára*, vagys a kávjára, és

„Jaj, én ott már elszunyodtam,
Jaj, én ott már elszunyodtam,
S akkor a kútba béestem,
S akkor a kútba béestem.

A fejemet esszetörtem,
Én a kútba, jaj, elvesztem.”

Nagy csődület támadt, odajöttek a csendőrök is, ott volt a halott barátja, Simon Péter is, akinek felesége énekelte a történetet Faragó Józsefnek, a jeles folkloristának. Aztán fölvetődött, hogy

„Ki vegye ki azt a hóttat,
Jaj, már abból a méj kútból?
Simó Péter csak azt mondta
Csendereknek: – Ájonak meg.

Simó Péter, jaj azt mondta
Csendereknek: – Ájonak meg,
Menjek belé jén a kútba
Hogy vegyem ki Farkas Istánt.

Belé es mene ja kútba
Simó Péter, jaj, odament.
Kútba mikor belémene,
Farkas Istánt megölelte.

Farkas Istán megölelte,
Jaj, a kötélvel megkötötte,
Rikojtá ja csendereknek:
– Hújják ki imánd a legént!”

A verses elbeszélésnek ezek a részletei nyilvánvaló realizmussal közlik a kútba fulladt ember kivételének szokásos technikáját, ez a szinte aprólékosan lefestett jelenet aligha lehet az énekes kitalációja. Aztán a verses krónika újabb és újabb változataiban bővülnek a részletek, orvosok boncolják a halottat, csendőrök gyanúsítják a komáját, aki kihúzta a kútból, édesanyja *siratózta*. Faragó alaposan végigelemzi a „maszületett” verses krónika stiláris tulajdonságait, amik magukon viselik a folklortermék újszüülöttségének jegyeit, minket pedig elvezetnek a kutak világának sajátos dimenziójába, a kútbaesés és a kútbafúlás területére, amiről számos – folklorizálódott vagy racionális – történetet ismerünk.

Farkas István tragédiájának „balladája” azonban nem a semmiből született. A verses krónika indítása azzal a – nem csak a moldvai csángó folklorban ismert – sztereotip szövegfordulattal kezdődik, mely szerint

„Farkas Istán mit gondoltál,
Mikor hazól elindultál?
– Én egyebet nem gondoltam,
Korcsumába már elmentem.”

Hasonló képpel kezdődik az ugyancsak Faragó József által, Pusztinában gyűjtött, a kútbaesett legény tragédiáját elbeszélő énekelt történet:

„Szógalegény, mit gondoltál,
Mikor hazól elindultál?
Én egyebet nem gondoltam,
Életemet félbehagytam.

S a gazdámtól nem búcsúztam,
Marhát a kútra hajtottam.
Mikor a kútba hajlottam,
A halálval kezét adtam.”

És hasonlóképpen kezdődik az ugyancsak Lészpeden, a 19. század végén keletkezett Bilibók János ballada is, amit egy megölt legény húga „kezdett”, „a székely népköltészetben a XIX. század közepétől meglehetősen elterjedt és hagyományossá vált formulával” (FARAGÓ 1958. 23.):

„É Bilibók János, mit gondoltál,
mikor hazól elindultál?” (DOMOKOS–RAJECZKY
1961. 108.)

A kút, mint a közösségi tér kiemelkedően fontos pontja érvényesül abban a Lábnyikból ismert népszokásban is, aminek lényege, hogy a falu központjában lévő bővizű kútból itatták a legénysorba lépő fiúgyermeket. „Amikor a lábnyiki fiú elérte a tizenhat évet – írja odavaló rokonai visszaemlékezése alapján Laczkó Mihály – beavatták a legénysorba, s attól fogva felmehetett a templom kórusába, mert addig az oltár előtt ültek a gyermekek között. Amikor a 16 éves legény először ment ki este az utcára, meg kellett igyék a Bécs kútyából három bögre vizet, jó féllitereseket egymás után. Ez után azt mondták neki: »immár te es legény vagy!« De a kanna vízben hamu volt. Leghamarabb, mikor kijöttél az útra: »legény

vagy, immá idd meg«. A nagyobbak fogták meg, s addig nem hatták, míg meg nem itta, nyomták beléje. Aki megitta, az más este kimehetett az utcára. De hogy valaki rosszul lett volna a hammas víztől, nem tudom.” (LACKÓ M. 2004. 286.) Ez a *Bécs kúttya* most kerekese, de régebben komponás volt.

A szabófalvi Lakatos Demeter verseiben is többször előfordul a *csargú*, a *kumpanász*, meg a *bugyinka* kút, mint a fiatalok kedves találkozóhelye, gyakorlatilag a fiatalok közti szerelem jelképe. A *forrástul* jövő *lyány* elé kiálló legény *szívibe megebredt* a szerelem. (LAKATOS 2003. 222.) A szeretőjével búcsúra menő legény meg állt *Berendisnél csargúba*, aztán ittak *bugyinákból vizet, hideget, ész meg kértem a fülibe, ha szeret...*(LAKATOS 2003. 244.). S talán a legszebb részlet:

„Vártalak pataknál sokcor,
ó kedvesem,
ahul a vízmolam ínekel
szép csendesen,
hul a nyári szél lúzákba
csak abajag,
kupanász kút östi csendbe
mind nyikarag.

Vártalak sokcor forrásnál,
jár eszedbe,
dét jöttél a karsú vízzel,
a kezedbe,
csúkaltalak, öleltelek,
te gurikám,
nem tűrüdtem, ha emberek
mind neztek rám.” (LAKATOS 2003. 252.)

Szerepel a kút néhány szólásban is. Lányikban, ha le akarnak szólalni valakit, aki nagyon bőcskődött, s a közülük valónak akar parancsolni, annak azt mondják: „Tudom, ki vagy! Tudom melyik kútból ittál. Te nekem nem parancsolsz!” (LACZKÓ I. 1994. 202.)

A kutakban történt balesetek

Az ilyen esetek nem túl gyakran, de mégis előfordulnak, s mert ritkák és többnyire megrázóak, a közösség emlékezete jobban megőrzi őket. S mint minden szájhagyományban őrzött történet, előbb-utóbb ezek is folklorizálódtak, s a hallottakból már aligha lehetne kiválasztani a valószínű eseményt.

A kút, mint mindenhol, Moldvában is az életuntak végső menedéke. Vizanteán hallottam, hogy egyszer valaki *bészökött* a kútba, s meghalt. Azt a kutat aztán többet nem használták, mert „lelket kért”. Frumószán azt mesélték, hogy egy *olá eccer bészökött a kútba, de lábbal előre és csak öt metrus volt a kút, nem pacílt semmit. Kihúszták, s Isten álgya meg.*

A legtöbb történet olyan kútbeli balesetekről szól, amik rendszerint ásás közben következtek be. Kelgyesten hallotta valaki, hogy a szomszédos Dulcsesten kútásás közben ráomlott a föld a bennállókra, pedig azok *szpecialisztok* voltak. Kivették az embereket, de az egyiket *hultan*. Másik eset Külsőrekecsinben történt: már ki volt ásva a kút, eresztették be a köveket *láncval, edénnyel, s elszalasztották azt a cseber követ. S mikor elszalasztották, az az edény a kövel fölesett az ember fejére. Kivették hótan. Aztán azt a kutat elhatták volt sokidőt, nem vettek vizet onnat. Mert annak az embernek a vére oda befolyt. Aztán későre, későre kimosták, kitakarították, s aztán úgy fokták még használni most errefelé.*

Szabófalván hallottam, hogy *sántak kutat a Balázokba. Bement oda, bezsalasztottak egy kút, s meghót odabé. Haltam ojat isz, hogy egy nép bészökött, de nem halt meg, kivették. Máskor beestek bubák, haltak meg. Ha valaki belehal, takaríssák ki.* Acélfalván, ahol nagyon mélyek a kutak az is megtörtént, hogy tisztítás közben megszédült és beleesett valaki. Diószénban egy román ember esett bele az egyik kútba – *részeg volt vagy mi?* –, azt a kutat aztán *becsinálták*, s azóta sem használják.

Pusztinában is megőrizte a népi emlékezet, hogy az 1910-es években egy Kolumbán nevezetű belesett kútba. Egy Erdélyből ideházasodott gazdaember szolgája jött be itatni egy kankós kúthoz, s ahogy behajolt, hogy merítsen, beleesett. Nem kaptak róla hírt, s belefulladt. Azt a kutat betemették.

Több történet szól arról, hogy gyermekek estek a kútba, aztán vagy belefúltak, vagy sem. Buteában előfordult, hogy két gyermek zuhant a

kútba. Az egyik, egy kilencesztendő leány, megkapaszkodott a láncon, kiabált és kihúzták, de a másik belefúlt. Nagypatakon egész különös, végül is kedvező kimenetelű gyermekbalesetről számolt be – maga a korábban pórul járt személy, aki nem mindennapi történetét a következőképpen mondta el Gazda Józsefnek: „Beléestem vót a kútba. Édeszapám elvót Kákovára, édesanyám gyetót beteg volt szegény. Édeszapám, mikor hazajött a temetésről, hát műnköt elküldött, hogy hojzunk egy kicsi jó hideg vizet, hogy ihatna szegény. Én eléfutottam a kúthoz, szerettem, hogy felléptem a kalácsára, oda a fára belül, s úgy húztam a kereket. A tesztvérem, János odaért, s míg én húztam a kereket, megrántotta, akkor üreszbe húztam, sz beléhuppantam a kútba. Szegény rikojtozni kezdett, hogy én béesztem a kútba, sz meghalok. Én mikor béesztem, engem a vize felütött. Sz még visszazípott, jut eszembe. S mikor kijöttem, a lábujjkáim *meloszok* – fődések – voltak, leértek épp a fenekire. Sz mikor felütött engem harmadikszor, akkor én megfogtam a köveket. Úgy adta a Jóiszten, nem csúsztak meg. Mikor tesztvérem elfutott, visszafutott, hogy na, én béesztem a kútba, jaj odagyűltek a szomszédok. Mire odaértek, én kimásztam, mint a béka, a köveken. Odajött Benke Márton, jaj, akkor benézett a kútba, jaj mász ki a köveken! Jaj, mász ki a gyermek a köveken! Jaj nezze, félig kijött, hogy tudjuk kivenni, még visszaeszik a kútba, meghal akkor! Édeszapám isz odajött szegény. Éll, éll Antikám! Éll! Odahúzták éppen mellém a láncot, s csebert. Jaj Antikám, lépj belé a cseberbe, sz fogd meg a láncot. Jaj Antikám, jaj Antikám! Én nem merem belépni a cseberbe, féltem, a lánc elszakad. A lánc kemény volt, de meg voltam éjedve. Folyt a vér a fejemből, mert eléjött vót a cseber, teli vót vízzel, elért ingemet, sz akkor megütte a fejemet. Kihúzogattak no, a láncon, mert a cseberbe nem mertem belelépni. A láncot fogtam. Jaj, odajött édesanyámnak a má mókája, volt 82 esztendősz szegény, odajött. Jaj, Antikám, kijöttél a kútból Antikám. Jaj, mid szérik, mid szérik? Nezte a fejemet, be volt törve a csebertől. Megragadott, sz vitt haza, locsosan, mert nem hoztak ruhát, hogy öltöztessenek. Én megejedtem apámtól, gondoltam megver, mét mentem oda, a kúthoz, hogy béeszem. Jaj édes má mókám. Fiacskám, ne fussz el, met nem üt apád, hálá isztennek, hogy kijöttél a kútból elevenen, hogy nem haltál meg. Mid sérik? Mit csánjak én veled? Vetek vizecskét, hogy igyad meg! [...] Osztánd úgy mind felöltöztettek ingemet jól, osztán no, édesz má mókám elvitt haza hezza.” (GAZDA J. 1993a. 24–25.)

Kutak hiedelmei

A kutak szerepelnek a moldvai magyarok *hiedelemvilágában* is, más szóval a kutaknak is megvan a maguk *hiedelemvilága*. Mint tudjuk, a paraszti hiedelmek többféle összetevőből keletkeztek: „egy részük régebbi pogány világképek maradványai, mások egyházi hittételekből torzultak hozzá”. (DIÓSZEGI 1979. 544.) Ebbe a körbe tartoznak a kutak szentelésével – új kút megszentelése, Vízkeresztkori kútszentelés – továbbá a különféle, kúttal kapcsolatos tilalmak. Mint például hogy *Ne menjen a nijépkendő nélkül, mert sánódnak bogarak a kútban*. (Szabófalva, 1997.)

Szinte egész Moldvában ismeretesek annak a hiedelemnek a különböző formái, amik szerint, ha avatatlan asszony megy a kútra vízért, elapad a kút. (Csíkfalva, Frumósza, Kicsiszalonc, Lábnyik, Pusztina) Ez a hiedelemszokás szinte egész Moldvában ismert. Lujzikalagorban úgy tartják, hogy: „A kútra nem lehet menni, mert megnyüvesedik a víz.”; aztán: „Amíg ki nem avatódik Klézsén egy gyermekes asszony, nem szabad vizet merítsen, a kútra nem lehet elmenjen, mert halálos vétket csinál és elapad a víz”; „Lészpeden azt mondják, ha avatás előtt a kútról vizet vesz, akkor megromlik a víz, ha nem tölti ki a hat hetet, hogy a gyermek született, s menen ki a házból, vaj a vízre, akkor a kertek mellett kell a másvilágon kitéltse azt a hat hetet”; Magyarfaluban: „A kútból vizet nem vettünk ki, mert az avatatlan asszony nem szabad vizet vegyen, mert a víz megkukacosodik”; „Meddig ki nem avatódott a papnál, addig nem szabad elmenni a kútra, Isten örözz.” (Diószén) (BOSNYÁK 1980. 192–193.) Lábnyikon pedig néhány emberöltővel ezelőtt úgy tartották, hogy ha mégis merített volna és valaki meglátta, azt a kutat lezárták, s nem volt szabad belőle vizet vinni, amíg a pap újra nem szentelte. (LACZKÓ I. 1994. 111.)

A néphit szerint veszélyeztették a kutak vízhozamát azok is, akik hitetlenül éltek együtt, ezért – lészpedi adat szerint – elhajtották őket a kutaktól, így éjszaka, lopva vittek maguknak vizet. Frumósán olyan is történt, hogy a pap megharagudott valakire, s kiátkozta, hogy sehová sem mehet a kútra vízért. S akkor az emberek nem engedték, hogy vizet vegyen a kútjukból.

S ha már a papoknál tartunk, itt kell megemlékeznünk a kutak szentelésének alkalmairól is. A kutakat általában elkészültükkor szokták szenteltetni, esetleg a tisztításuk után újra szenteltetik. Azokban az időkben, mikor sok faluban nem volt pap, a deák szentelte vízkeresztkor a kutak

vizét, ami annyit jelentett, hogy imádkozott a kútnál. 1950 előtt általában Vízkereszt napján is megszentelte a pap a kutakat, csorgókat, de ahogy a kutak száma szaporodott, ez a szakrális tevékenység egyre inkább csak a közkutakra korlátozódott. A 20. század utolsó évtizedeiben pedig már általában az volt a gyakorlat, hogy a pap megszentelt néhány – utóbb már inkább csak egy – kutat, s aki akart abból vitt vizet a saját utcai vagy udvari kútjába. Ennek a hiedelemszokásnak a leépülés során sokféle változata volt, de tapasztalatom szerint elsősorban a helybéli „lelkiatya” hozzáállásán, nevezetesen a serénységén múltott, hogy a kútszentelés szokásának elhalása mikor milyen stádiumba került. Pusztinában például Pusztinai Jánosné elmondása szerint 2001-ben, már csak egyetlen kutat szentelt a pap. *Énekelve felmennek a keresztekkel, s megszentelik a kutat, amelyik a díszpenzár előtt van. Abban van a legtöbb víz.* De talán a hagyomány erejét is jelzi, hogy korábban ez a kút volt a legközelebb a falu régebbi, még az 1950-es években *lerontott* templomához.

Vegyes lakosságú településeken az új kutat rendszerint a katolikus meg az ortodox pap is megszenteli, de az utóbbi időkben a kutak szentelése egyre inkább a valahol megszentelt kút vizének széthordására és a kutakba öntésére szorítkozik. A mezei kutakat ma már egyáltalában nem szentelik.

A román folklórban ismeretes az a hiedelemlény, ami meghatározza a megszületett gyermek életsorsát, vagyis megszemélyesíti az eleve elrendeltetés fogalmát. A jelenséget, amit a néprajzi szakirodalom *sorsvetés*-nek nevez és az istenítélet témakörébe sorolja (TÁRKÁNY SZŰCS 1979. 651.), megtaláljuk a moldvai magyarok hiedelemvilágában is, mégpedig *'ursita'* néven, s ahogy magát a szót, úgy ismeretanyagát is nyilvánvalóan a románból vették át. Mutatja ezt az is, hogy a moldvai és a gyimesi magyarokon kívül ebben a formában nem ismeretes, sőt már Gyimesben is szinte kizárólag a *'rontás'* fogalmához kapcsolódik. Ám a moldvai magyarok az *'urszita'* jelenségét – akárcsak a románok – másként értelmezik: az eleve elrendelt, megváltoztathatatlan sorsként jelenik meg, ami már az ember születésének pillanatában eldőlt. (SALLÓ 2008. 28.)

Három ilyen, *urszitával*, sorsvetéssel összefüggő történetet ismertem meg Moldvában, s mindháromban szerepet kap a *kút*. Az egyiket a Szeret bal partján lévő Diószénban hallottam, de az eset a Szeret túloldalán, a Lujzikalagor mellett fekvő Szarátán történt. *Született itt egy gyermek, ezt halintottam én* – mesélte az 1948-ban született Füstös Pál. – *Nálunk úgy*

mondák: urszita, amikor a gyermek megszületik, megmondják mennyit él, mikor hal meg és hol. S ott Szarátán volt egy szekér, mésszel volt meg-rakva, vagy degettel, s az az ember ott aludt az udvarban a szekeriben. Éjjel eljött az ördög vagy angyal – nem tudom – az ablakhoz, s megmondta, hogy ez a gyermek ekkor s ekkor meg kell halljon, mert bele-esik a kútba. S akkor az ember, aki volt a szekérral, mondja a gazdának, hogy eljövök s én leszek a gyermek keresztapja, mikor keresztelitek a gyermeket. S az az ember, melyik otthon volt, a gyermek apja, elfogadta. S a szekeres eljött a keresztelésbe, hogy keresztapa legyen, megkeresztelték a gyermeket. Mikor nagyra nőtt a gyermek, egy leánygyermek volt mintha, amikor 10-12 éves lett, eljött ez az ember a komájához, s azt mondta: – Komám, jó lenne, ha ennek a kútnak csinálnánk egy fedelet, ne hogy még beleessék egy macska vagy egy tyúk. Azt mondja a komája, az a gazda: – No, álljunk neki, s csináljunk. S megcsinálták a fedelet s a fedőt is, mert az udvarban volt a kút. Megtettek mindent, de mikor elért az az óra, hogy meghaljon a gyermek, akkor az lefeküdt a kútra s meghalt. Nem tudom igaz lesz-e vagy sem, de így halltam.

A másik eset Magyarfaluban történt: Béprimiltek ilyen fazakasokat, akik árulják az edényeket, fődből. S egy ember béprimilte, mert nem volt hol aludjanak. Azt mondták, kinn alusznak a szekerbe, nehogy valaki ellopjon valamit. S akkor éjjen megszült a nép, ahol voltak. S ő meglátta, hogy az ablaknál mit mondott, a zódiját ami adja le, hogy mit kell húz-zon, miféle hónapban hal meg, mi történik vele. S az olyan, mintha egy legény lenne, de nem lássuk. Hanem az mondta: mikor huszonöt eszten-dős lesz, akkor meghal, a kútban vesz el. Eltelt a huszonöt év, s akkor az apja becsinálta a kút szádját, s a fia odament, felfeküdt, s mindcsak ott halt meg. Ez a zódija. Ez itt történt, de régen.

A harmadik „sorsvetés” történetet a szabófalvi Erdős Szászka Péter jegyezte le. Az eset lényege, hogy egy Bákó környékéről jött, kocsi-kenőcsöt áruló ember elszürkült a faluban s éjjeli szállásra kérezkodott egy szabófalvi atyafihoz, ahol éppen vajúdott az asszony, ezért odakint a töltszén nyugodott le. Az éjjel megszületett a buba, s a pakurár a töl-tésen hallgatta, „hogy az őrangyalok olvastatak a zodjejét az bobának: ez a gyermek meg kel nőjön nagyot, szépen darig gyermek lesz [...] de djet megházasodjék a 20 év korán, akor menekező éjén hal meg.” A gyer-mek nőtt, mikor elérte a 20 évet, akkor házasodott, s apja elhívták azt a pakurárt is, melyik ott volt a születésekor. „Sok ember barátok, rokonok

s másféle kívánt emberek voltak a menekezőbe, énekeltek s táncoltak s még sokféle játzotok mind e menekezőbe. Este készüire elszüledtek, haza mentek mint s lefeküdtek. Othond a gazda embernél csak az a pakurár elmaradot, hogy aludni fog mincsak e töltésen fekedik le aludni. Éjel kijöt az nyérel a házból, felkelt a nyerásza melyül, s az udvor kertébe volt egy kut, de bé volt takarval a fenékvel doszkából. Csak elhuzta é felí a feneket s felfeködt rá ot a kuton. Iénd atól mind aludt s megfordult más oldalára s ugy mind megfordult, csak béeszett a kutba s megholt.” (ERDŰS SZÁSZKA 1994. 73.)

A három *sorsvetés* történetben nem nehéz fölismerni az állandó motívumokat: a vándor kereskedőt, az éppen vajjúdo asszonyt, az akkor és ott született gyermek sorsát megjövendőelő túlvilági személyt, és a megjósolt halált – a beteljesülést – okozó, megvalósító kutat, ami többnyire csak a megjósolt esemény helyét jelenti, és nem annak okozója.

A kutakkal kapcsolatos az a Bogdánfalván megesett hiedelemtörténet is, aminek az alapja, hogy ha valaki odamegy a szivárvány végéhez, akkor az *felszípja, s mikor lecsapja túlfelől, ha leánka volt, akkor lesz kölyök* – ahogy Magyarfaluban mondják. S Bogdánfalván volt egy leány, aki „vizet talált innyani abból a kútból, éppen akkor, mikor a szivárvány húzta fel a kútból a vizet. S egy hónap múlva úgy lett vele, hogy egy hónapig volt leány, s egy hónapig legény. Hát akkor úgy jött az idő, hogy elment férjhez. Eladódott, elvettén őt egy legény, meg is esküttek, és a legén nem tudott arról semmit és a lány is nem szólott neki semmit, hogy mi, hogyan van vele. És mikor immán eljött az az idő, hogy el kellett választódnia, hogy abba a hónapba legény legyen, hát akkor csodálkozott, hogy mi is volna vele. És akkor megmondta neki, a felesége, hogy: »Néha velem így van, egy hónapig ijen vagyok, s másik hónapig ijen.« »Hát hogyan?« »Hát egy hónapba liány, s a másikban ember.« »Hát hogyan történt ez?« »Hát ivuttam a kútból, amikor a szivárvány szípta föl a vizet.« »És hát, ez így végig mehet?« »Hát ahogy akar, mehet talán, ha nem akar nem menen.« És azt mondja: »Hát, én ilyenformának nem bírlak« – aszongya. És akkor szépen elmentek a paphoz, és megmondták a papnak, megabajogtak a papnak, hogy hogyan vannak, és akkor elváltak szépen, ahogy össze gyűltek, úgy el is váltak. És a menyecske maradott odahaza az apjájéknál, és az ember elment vissza... az embernek ekkor hejet adtak, hogy még megházasoggyék, s meg is házasodott, és a menyecske maradott hon tovább.” (HEGEDŰS 1952. 171–172.)

A kutakkal és a vízzel kapcsolatos hiedelmekkel függ össze az az igen szép és hasznos szokás is, hogy ha meghalt valakinek a hozzátartozója, akkor felfogadja, hogy valamennyi ideig – rendszerint negyven napig – vizet hord a kútról egy beteg, vagy öreg rokon számára, esetleg a szomszédban lakó embernek, asszonynak, mégpedig szívességből, a halott lelki üdvösségéért. Az egyházi tanítás szerint ugyanis a megtisztulás, a néphit szerint pedig a lélek másvilágra jutása előtti ellátásának, a mulasztások pótlásának időszaka – és lehetősége – a hathetes gyász. (VIRT 2001. 80.) A szokás szerint – ami különben az ortodoxoknál is megvolt – Pusztinában, „ha meghalt valaki a családba, akkor a szomszédnak vizet vittek negyven napig. Minden nap egy vödörrel. Saját kút van mindenkinek, abból merítette, és odavitte egy vödörrel.” (VIRT 2001. 86.) Ez az „egy vödör”-nyi víz hordása jelzi, hogy itt elsősorban nem szükséglet kielégítéséről, hanem jelképes jócselekedetről volt szó. Akkor volt ennek gyakorlati jelentősége, amikor a ritkán épült utcai kutakból, sokszor nagy távolságokról kellett hordani a vizet, ami bizony az egyedülálló, idősebb asszonyok, emberek számára erős megpróbáltatást jelentett. Hasonló megfontolásból – vagy talán inkább: érzületből – készítette, viselte gondját, költségeit a háza előtt lévő, főként a szomszédok által használt közkútnak az a gazda, aki úgy tartotta, hogy ez által *legyen pománája*. A Tázló menti Frumószában, *azt mondták: kell a másvilágra is a víz*. A szokásról és balkáni párhuzamairól lásd VIRT 2001. 85–86., valamint RÓHEIM 1925. 187.

Klézsén újesztendő éjjelén a lányok elmennek 12 órakor tükrörel s „neznek be” a kútba. S ha „neznek, meglátják, ki fogja őket elvenni”. (BOSNYÁK 1980. 118.) Pusztinán ugyanígy, szilveszter estéjén, ha valaki meg akarja látni, hogy kihez megy férjhez, „nézzen bé a kútba, tartsa belé a tükröt, s meglátja, kihez megy férjhez”. (BOSNYÁK 1980. 129.) Lészpeden az volt a szokás, hogy vízkereszt napján nem szabad a kútról mosáshoz vizet hozni, mert akkor a kutakat szentelik. (BOSNYÁK 1980. 119.)

A másvilággal kapcsolatos az a Magyarfaluban ismeretes szokás, hogy Szent György-napján a családi portákat zöldágakkal vagy zöld *homppal* díszítik, s azt kell gondozniuk. Ha elszárad rajta a fű, akkor „a kihelyező embernek a túlvilágon egy mély kútból szájban kell rá hordania majd a vizet, míg a fű újra zöld lesz”. (IANCU 2013. 361.)

Ezek a hiedelemtörténetek megerősítik a kutak, esetünkben a moldvai magyar települések kútjainak szakrális jelentőségét. Ez pedig elsősorban azzal hozható összefüggésbe, hogy Moldvában a hagyományos szférában

és a „hagyományos korban” – tulajdonképpen a 20. század végéig, de a lényegét tekintve egészen napjainkig – „a kutak viszonylag kis száma, és a vízhez való hozzáférés problematikus volta miatt – írja Peti Lehel – megkülönböztetett figyelemmel övezik; szakrális fontosságot tulajdonítanak nekik.” „Gyakran látni a moldvai falvakban – folytatja – a kutak mellett elhelyezett szakrális kisépítményeket, szentek szobrait, helyenként egész kis oltárokat. Bogdánfalván például az egyik kiszáradt kutat beépítették egy ilyen oltárszerű »sztátujába«.” (PETI 2012. 80.)

Szerepel a kút az esővarázslás hiedelemkörében is. „Nagy szárazság idején egy naponta használt tárgyat (ivókanna, puliszkakavaró bot) ellopnak az asszonytól úgy, hogy ne tudjon róla és vagy kútba, vagy forrásba dobják. Mivel nem tud róla, keresni fogja, bosszankodik, veszekszik, esetleg összevész a férjével, s ettől megered az eső. De vigyázni kell, hogy három nap múlva kivegyék, mert különben nem tudják megállítani az esőt.” (TÓTH 1996. 18–19.)

A kutak ilyen értelmű funkcióbeli felértékelődése is szerepet játszhatott abban, hogy a hozzájuk fűződő másodlagos szerepkörű kultuszok a közösség szakrális életében is helyet kaptak. Ilyenek a különböző gyógyító hatások, ami persze nem moldvai és nem is csángó sajátosság, témánk szempontjából azonban érdemes számon tartanunk. Moldvára, pár helytől eltekintve, nem jellemző a gyógyvizek különösebb bősége, néhány gyógyhatású kútról azonban szól a hagyomány, amint arról a múltbéli moldvai kutakról szóló fejezetben már megemlékeztem.

Az utóbbi évtizedekben búcsújáró helyé tette Kácsikán a templom mögött is „van egy kutacska, melyik forrlik enser, hogy olyan csiprocskával veszel s iszol, s az o fácut minuni mari” – nagy csodákat tett. (IANCU 2013. 364.)

Végül meg kell emlékeznünk egy moldvai magyar falu kútjának talán leglátványosabb, legnagyobb hatású, közelmúltban született hiedelemtörténetéről. A trunki Benedek Márton doktor kútjáról van szó, amely 1986-ban az egész Csángóföldet megmozgató kultusz színtere lett. Hatalmas tömegekben zárandokoltak a katolikus falvak hívői, hogy a kút csodatévő erejéből részesüljenek. A gyógyító vizű kút annak a Benedek Márton orvosnak a kapujában volt, akit Alexander Todea görög katolikus püspök 1980. szeptember 14-én, Szaláncfürdőn titokban szentelt pappá (JÁKI 2002. 20–24.). Szegény betegeit ingyen kezelte, a csángók csodadokornak tartották, s a Szekuritáé 1986-ban megölte. Trunki háza előtt lévő kút

1986 nyarán vált kultikussá, asszonyok érezték a víz rózsailatát. A doktor apáca nővérenek látomása volt: megjelent álmában az elhunyt orvos, és azt jövendölte, hogy kútjuknak gyógyító ereje lesz, ami minden betegségre használni fog. A közvélemény először a kútba ejtett szappanról beszélt, azután suttogni kezdtek halálának különös körülményeiről: gonosz kollégáinak mérgezési kísérleteiről, amik aztán végül is sikeresek lettek. A kútból vitt víztől sokan meggyógyultak. Közvetlen kapcsolat volt Benedek Márton csodadoktori híre és kútjának gyógyító ereje között, a rózsailatú kút vizét más, zavaros vizű kutakba öntve, azok megtisztulását észlelték. (PETI 2003. 9. 25–29.) PETI Lehel szerint a trunki orvos drámai története „a szocializmus idején a csángó közösségek egyik legnagyobb jelentőségű innovatív vallási megmozdulása volt.” (PETI 2012. 86.) (A trunki csodakútról bővebben lásd: CSOMA 1993. 101–107.; PETI 2012. 61–86.)

Képmelléklet

1. Beton kútcalácson kialakított vízkiöntő
(Lészped, 1995)

2. Kővel kirakott mezei forrás
(Külsőrekecsin, 1996)

3. Facut nevezetű fakút (Pírjol, 1999)

4. Kankós kút pajantos kávája
(Magyarfalu, 1993)

5. Kankós kút használata (Rípa, 1995)

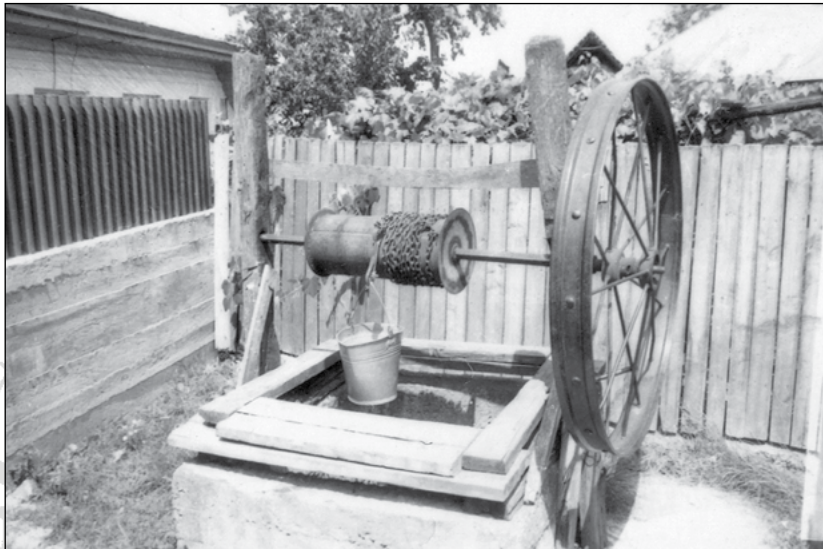

6. Komponás kút (Somoska, 1995)

7. Komponás kút használata
(Nagyapatak, 1998)

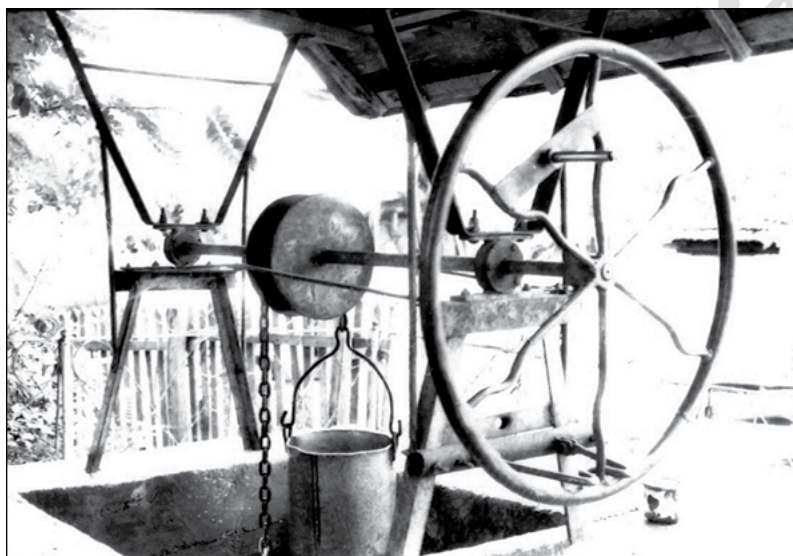
8. Hengeres (kerekes) kút (Ketrís, 1998)

9. Hengeres kút (Lábnjik, 1998)

10. Hengeres kút kézi fékezője
(Szabófalva, 1996).

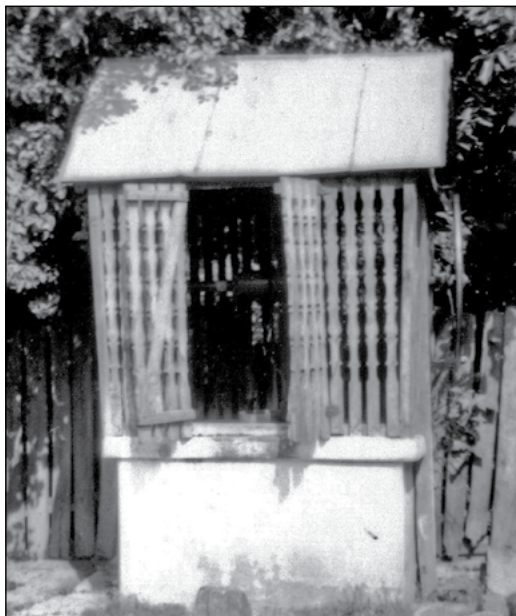
11. Csigás kút (Külsőrekecsin, 1993)

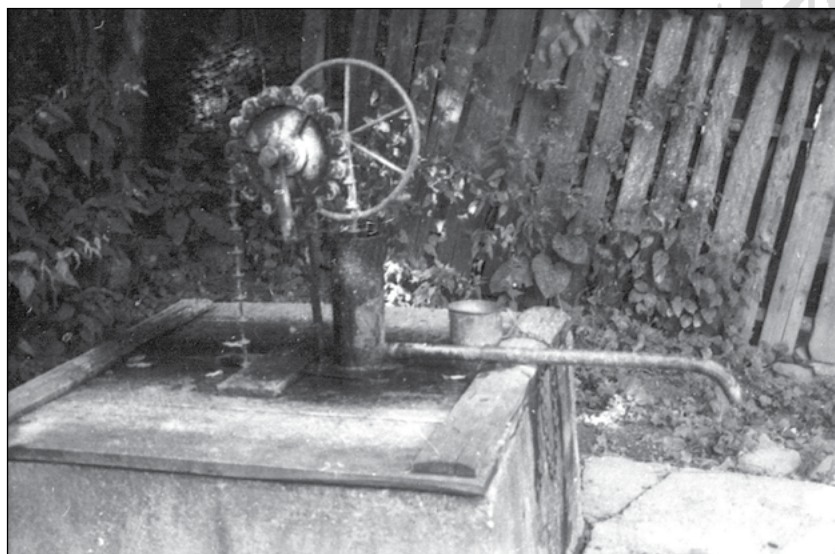
12. Csigás kút használata
(Magyarfalu, 1993)

13. Fedeles kút (Klézse, 1998)

14. Zárt kútház (Csíkfalu, 1996)

15. Különleges láncos kút (Klézse, 1998)

16. Hengeres kút hajtókarral. Előtte Deszka Mihályné, Varga Kati
(Jugán, 2009) – Harangozó Imre felvétele